

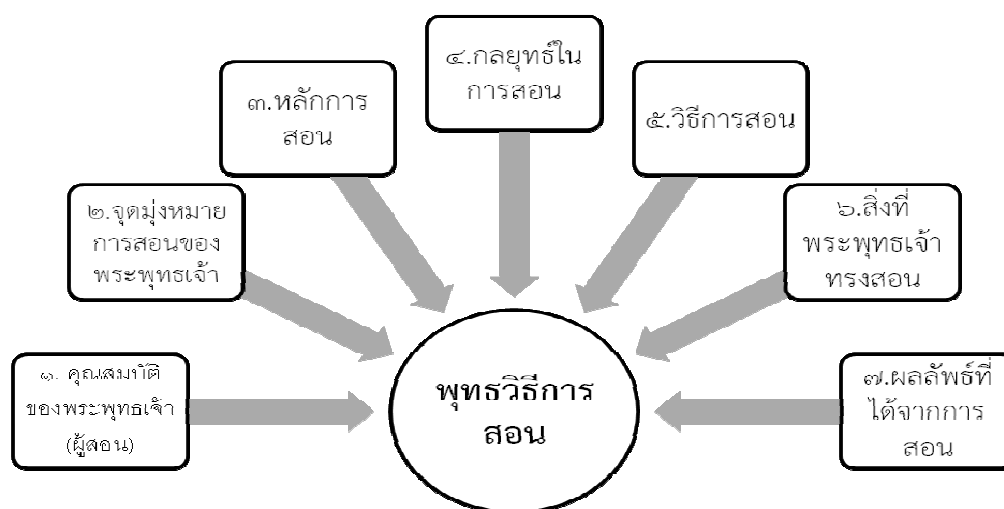
บทที่ ๓

ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การศึกษาวิจัยของบทนี้ เป็นการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา รวมทั้งเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยวัตถุประสงค์ของบทวางกรอบการศึกษาใน ๔ หัวข้อใหญ่ เพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของบทเกี่ยวกับธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีในคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยในหัวข้อแรก เป็นการศึกษาพุทธวิธีการสอน สติการสอน และเทคนิคการสอนต่าง ๆ ในหัวข้อที่สอง เป็นการศึกษาธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่สตรี หัวข้อที่สามเป็นการศึกษาผลลัพธ์ทางพระพุทธศาสนาที่สตรีได้รับในพุทธกาล และหัวข้อสุดท้าย เป็นการศึกษาเรื่องราวของสตรีจำนวน ๖ ท่าน ได้แก่ พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระปฐาจาราเถรี พระกสิกาโคตมีเถรี พระภัททากัจจนาเถรี นางวิสาขา และ นางสาวาติ โดยจะศึกษาเกี่ยวกับชีวประวัติ เรื่องราวชีวิต ปัญหาที่เผชิญ เมื่อสตรีทั้ง ๖ มีโอกาสได้พบกับพระพุทธเจ้าแล้ว พระพุทธองค์ทรงสอนอะไรแก่สตรีทั้ง ๖ ท่าน ทั้งนี้ในการพิจารณาเลือกสตรีทั้ง ๖ ท่านเป็นกรณีศึกษาเนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า สตรีทั้ง ๖ ท่าน เป็นผู้มีความสำคัญ มีเรื่องราวโดดเด่น มีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนา อีกทั้งเป็นบุคคลที่ประสบกับความทุกข์มากและสามารถพ้นจากความทุกข์เมื่อมีโอกาสเข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและพบกับพระพุทธเจ้า ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เนื้อหาของบทที่ ๓ จะสามารถสร้างประโยชน์ให้กับผู้ศึกษาได้มาก ดังรายละเอียดหัวข้อที่จะศึกษาในลำดับถัดไป

๓.๑ พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงหลักการทั่วไปของการสอนและเทคนิคการสอนในรูปแบบต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการสอนบุคคลตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งกระบวนการสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง พระองค์ทรงวางแผนหลักการสอน โดยคำนึงถึงผู้เรียนและเรื่องที่สอน ทรงใช้พุทธลีลาทำให้เนื้อหาที่สอนมีความน่าเชื่อถือ น่าสนใจ สามารถนำไปใช้และสามารถปฏิบัติได้จริง อีกทั้ง ทรงเลือกใช้วิธีการสอนที่แตกต่าง โดยพิจารณาถึงผู้เรียนที่แตกต่างกัน พระพุทธองค์จะทรงตรวจดูอริยาศัยของผู้เรียนก่อนว่าสามารถบรรลุธรรมได้หรือไม่ ถ้าทรงเห็นว่าผู้เรียนมีอุปนิสัยจะบรรลุธรรมได้ ก็ทรงตรวจดูอินทรีย์ จริต ของผู้เรียนว่าแก่หรืออ่อน ควรจะแสดงธรรมอย่างไรจึงจะเหมาะสมแก่อริยาศัย ถ้าหากว่าผู้เรียนมีอินทรีย์ที่ยังอ่อนอยู่ พระพุทธองค์ก็จะแสดงธรรมเพื่อให้เขาเกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมเบื้องต้นก่อน ดังนั้นเนื้อหาในหัวข้อพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าที่จะศึกษาในลำดับถัดไป อยู่ภายใต้กรอบการศึกษา ดังนี้

๓.๑.๑ คุณสมบัติของพระพุทธเจ้า (ผู้สอน)

ในพุทธประวัติเล่าว่า เจ้าชายสิทธัตถะเมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ได้ทรงเสด็จออกจากศากยสกุลเพื่อทรงผนวช ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาอยู่ ๖ พรรษา จึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและนำพระสัทธรรมออกเผยแผร์แก่เหล่าเวไนยสัตว์ ตลอด ๔๕ พรรษา พระองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน รวมพระชนมายุ ๘๐ พรรษา จะเห็นได้ว่าตลอดเวลา ๔๕ พรรษา พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจหรือกิจที่ทรงกระทำในฐานะองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ โลกัตถจริยา พุทธจริยาเพื่อยังประโยชน์แก่โลก ญัตตถจริยา พุทธจริยาเพื่อยังประโยชน์แก่พระญาติ และ พุทธจริยา พุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า โดยโลกัตถจริยาเพื่อยังประโยชน์แก่โลก เป็นพุทธกิจที่พระองค์ทรงกระทำมากที่สุด เห็นได้จากพุทธกิจประจำวัน ๕ ประการ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญล้วนเป็นไปกับการสอนและเพื่อการเตรียมตัวสอนบุคคลที่ควรสอนทั้งสิ้น พุทธกิจประจำวันแบ่งเป็น ๕ พุทธกิจดังนี้

๑. ปุเรภัตตกิจ คือ พุทธกิจภาคเช้าหรือก่อนอาหาร กล่าวคือ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้า เสด็จออกกบิณฑบาต เสวย ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้น ๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว จึงเสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒. ปัจฉาภัตตกิจ คือ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์จะแยกย้ายกันไปปฏิบัติตามในที่ต่าง ๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อย ถึงระยะที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์

๓. ปริมยامجกิจ คือ พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงปลีกพระองค์อยู่วิเวกบำเพ็ญอยู่พักหนึ่ง จากนั้นจะมีพระสงฆ์ผู้มีความสงสัยในกรรมฐานบ้าง ต้องการให้พระองค์ทรงแสดงธรรมบ้าง ทูลถามปัญหาบ้าง พระองค์ทรงใช้เวลาตลอดยามนี้ตอบข้อซักถามของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจ คือ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์ต่างคลายข้อสงสัยและหมดข้อซักถามแล้วแยกย้ายกันไป พระองค์ทรงใช้ช่วงเวลายามที่สองตอบปัญหาข้อซักถามของเทวดาและเทพทั้งหลายที่มาเข้าเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจ คือ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้ร่างกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่สอง เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรมมสืไสยาสน์อย่างมีสติสัมปชัญญะ ระยะที่สาม เสด็จประทับนั่งพิจารณาสดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็จะเสด็จไปโปรดในช่วงปุเรกัตตกิจ^๑

ในอรรถกถามีข้อมูลที่กล่าวถึงกิจของพระพุทธเจ้าไว้ ๒ อย่างด้วยกัน คือ ๑. ปุเรกัตตกิจ และ ๒. ปัจฉากัตตกิจ โดยรวมเอา ปุริมยามกิจ มัชฌิมยามกิจ และปัจฉิมยามกิจ เข้าไว้ในปัจฉากัตตกิจ

นอกจากนี้ พุทธกิจ ๕ ตามภาษาบาลี ท่านแต่งเป็นคาถาไว้ว่า

๑. ปุพฺพณฺเฬ ปิณฺทปาทณฺจ	เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต
๒. สายณฺเฬ ธมฺมทสนฺ	เวลาสายฉันท์ทรงแสดงธรรม
๓. ปโทเส ภิกฺขุโสภาท	เวลาพลบค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ
๔. อทฺตมรตฺเต เทวปณฺหน	เวลาเที่ยงคืน ตอบปัญหาเทวดา
๕. ปจฺจุสฺสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกน	เวลาใกล้รุ่ง ทรงพิจารณาหาบุคคลที่

สามารถบรรลุธรรมได้และยังไม่สามารถบรรลุธรรม^๒

นอกจากนี้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณสมบัติส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นการยกย่องพระพุทธร่องค์ในฐานะครูผู้สอน คือ คุณสมบัติภายนอก และภายใน โดยคุณสมบัติภายนอกนั้นสามารถอธิบายในลักษณะดังนี้ คือ

๑. มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ หรือลักษณะของมหาบุรุษแสดงให้เห็นว่าชาติกำเนิดที่แล้วมาของเจ้าชายสิทธัตถะที่พระองค์ทรงกระทำไว้ด้วยคุณงามความดี ส่งผลให้ปัจจุบันชาตินั้น พระองค์จึงมีลักษณะที่โดดเด่นกว่ามนุษย์ธรรมดาทั้งปวง โดยลักษณะของปุริสลักษณะ ๓๒ ประการนี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก มหาปทานสูตร^๓ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายที่สูง่างงามดังมีคนชมว่า

“พระสมณโคตมมีพระรูปงดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรหม มีพระวรกายดุจพรหม โอกาสที่จะได้พบเห็นยากนัก ฯลฯ...”^๔

๒. พระพุทธร่องค์ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ ทรงใช้วาจาสุภาพน่าฟัง คำพูดดูสละสลวยดังคำชมของจิงกิพราหมณ์ที่ว่า

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พุทธวิธีในการสอน , พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑) หน้า ๒๘-๒๙.

^๒ รัชสี สุทนต์ , พระไตรปิฎกวิเคราะห์ เรื่องชีวิตและงานเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า , (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๕๓) หน้า ๑๖-๑๖.

^๓ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๖.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๓.

“พระสมณโคดมทรงมีอริยศีล มีศีลที่เป็นกุศล ประกอบด้วยศีลที่เป็นกุศล ฯลฯ มีพระวาจาไพเราะสุภาพ ประกอบด้วยถ้อยคำอ่อนหวานอย่างชาวเมือง นุ่มนวล เข้าใจง่าย ฯลฯ ทรงเป็นอาจารย์และปาจารย์ของหมู่ชนมากมาย ฯลฯ...พระสมณโคดมทรงประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ”^๕

และคำของพรหมายุพราหมณ์ ในพรหมายุสูตรที่ว่า

“พระภาชิตของท่านพระโคตมขัดเจนไพเราะยิ่งนัก ท่านพระโคตมทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’...”^๖ และลักษณะมหาบุรุษ ๓๘ ประการ ข้อที่ ๒๙ ที่ว่า

“พระองค์มีพระสุรเสียงดุเสียงพรหม ตรัสดุเสียงร้องของนกการเวก”^๗

๓. ทรงมีอากัปกิริยามารยาททั้งดงามน่าเลื่อมใส ด้วยเป็นเพราะพระองค์ทรงประสูติในวรรณะกษัตริย์ กิริยามารยาททุกอย่างแลดูงดงาม มีความมั่งคั่ง มีความเป็นผู้นำที่สง่างามและเยือกเย็น จากคุณสมบัติของพระพุทธองค์นั้น ผู้วิจยเห็นด้วยดังการถวายคำยกย่องแด่องค์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็น พระบรมศาสดา หรือ พระบรมครู คือ พระองค์ทรงเป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือ ผู้เป็นยอดครู นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกยังมีปรากฏบทยกย่องพระพุทธคุณว่า สตถา เทวมนุสสานํ แปลว่า พระองค์ทรงเป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และคำยกย่องว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ แปลว่า ทรงเป็นสารถิฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามที่ได้รับยกย่องนั้น จึงสะท้อนถึงความเป็นครูผู้สอนที่ยอดเยี่ยม ด้วยพระปรีชาและความเต็มพระทัยอันเปี่ยมล้นในความเมตตาสอนให้สรรพสัตว์ก้าวพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

๓.๑.๒ จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

คำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งเราเรียกว่า พระธรรมนั้น เป็นคำสอนที่ให้ตั้งมั่นอยู่ในความดี ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสและเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ดังปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า

“การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”^๘

และด้วยจุดมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูปไปประกาศพระศาสนาด้วยจุดมุ่งหมายก็เพื่อยังประโยชน์สุข คือ

๑.อรรถาธิบาย (เพื่อประโยชน์) คือ พระธรรมที่ทรงแสดงจะนำประโยชน์มาสู่ผู้ปฏิบัติได้ ๓ ลักษณะ

- ทิฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน, ประโยชน์ในโลกนี้, ประโยชน์ขั้นต้น
- สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์เบื้องหน้า, ประโยชน์ในภพหน้า, ประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไป

^๕ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๓.

^๖ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๕/๔๘๘.

^๗ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕/๑๙.

^๘ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

- ประมัตถะ คือ ประโยชน์สูงสุด, จุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

๒. หิตายะ (เพื่อเกื้อกูล) คือ พระธรรมที่ทรงแสดงจะช่วยเพิ่มคุณค่าแก่ชีวิตในทางที่ดีงาม

๓. สุขายะ (เพื่อความสุข) คือ พระธรรมที่ทรงแสดงจะอำนวยความสุขให้แก่บุคคลผู้ปฏิบัติดีอันสมควรแก่ธรรมนั้น ๆ

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าจุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้าก็เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลและความสุขต่อผู้รับไปปฏิบัติโดยแท้จริง

๓.๑.๓ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอน ตรงกับคำบาลีว่า อนุสาสนี คือ การพรัสอน การสอนบ่อย ๆ จัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริยะ (คำสอนเป็นอัศจรรย์)

แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึง การสอน ว่าเป็นกรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดไปจนถึงสูงสุด มีปัจจัยหลายอย่างส่งผลให้การสอนได้รับผลดี คือ สติปัญญาและความเอาใจใส่ของผู้เรียน รวมทั้ง ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของผู้สอน ตลอดจนถึงวิธีการสอนที่ดี พระพุทธองค์ทรงเป็นนักสอนผู้ยอดเยี่ยมพระองค์หนึ่ง ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณและสัมโพธิญาณโดยการตรัสที่ธรรมดา^๙ ซึ่งเป็นพุทธวิธีที่พระองค์ใช้มาตลอด ๔๕ พระพรรษา

นอกจากนี้ ในมุมมองของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ท่านได้แบ่งหลักการสอนออกเป็น ๓ หมวด สรุปได้ดังนี้

๓.๑.๓.๑ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

ในกระบวนการสอนให้ประสบความสำเร็จนั้น ผู้สอนจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและเรื่องที่สอนเป็นอย่างดี เพื่อให้สามารถถ่ายทอดเนื้อหาที่สอนได้อย่างกระจ่างชัด ดังนั้น หลักการสอนของพระพุทธองค์สรุปได้คือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก ดังตัวอย่างเรื่องการสอนอริยสัจ ๔ คือ พระองค์จะเริ่มสอนจากความทุกข์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนประสบอยู่ในชีวิตอยู่แล้ว และหลังจากจึงสอนถึงวิธีการแก้ไขทุกข์ในลำดับถัดไป

๒. พระพุทธเจ้าทรงสอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ หรือยากลงไปตามลำดับขั้น สอนให้ลำดับความต่อเนื่อง อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุပ္พกภาพ ซึ่งมีเนื้อหาเจาะลึกลงตามลำดับ คือ กล่าวถึง ทานกถา สีลกถา สัคคกถา และ เนกขัมมกถา

๓. พระพุทธเจ้าทรงคำนึงว่าถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

^๙แสง จันทรงาม, วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๖) , หน้า ๒๒-๒๖.

๔. พระพุทธเจ้าทรงสอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วากวน ไม่ไขว้ไขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. พระพุทธเจ้าทรงสอนมีเหตุและผล ตรงตามเห็นจริงได้

๖. พระพุทธเจ้าทรงสอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗. พระพุทธเจ้าทรงสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้ และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

๓.๑.๓.๒ เกี่ยวกับผู้เรียน

หลักการสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับผู้เรียน พระพุทธองค์ทรงยึดหลักศึกษาเกี่ยวกับผู้เรียน ดังนี้

๑. ทรงรู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล พระองค์ทรงทราบว่าผู้เรียนมีความชอบ ความสนใจไม่เหมือนกัน ต้องรู้จักอ่อนและจุดแข็งของผู้เรียน สอนต้องคำนึงถึงจริต ๖ อันได้แก่ ราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต และรู้ระดับความสามารถของบุคคล โดยเปรียบเทียบกับบัว ๔ เหล่า

๒. ทรงปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้วิธีที่ต่างกัน

๓. ทรงคำนึงถึงความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบของอินทรีย์หรือญาณของผู้เรียน แต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไป ว่าในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

๔. ทรงสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง

๕. รูปแบบการสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกได้ว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองและมีความชัดเจนมั่นใจ

๖. ทรงเอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๗. ทรงให้ความช่วยเหลือ ใส่ใจคนที่ด้อย บุคคลที่มีปัญหาในพระไตรปิฎกมีปรากฏข้อมูลการจำแนกคุณสมบัติของผู้เรียน เนื่องจาก พระพุทธองค์ทรงเห็นความต่างกันของหมู่สัตว์ว่า สัตว์ที่สามารถตรัสรู้ตามได้ก็มี ที่ไม่สามารถรู้ได้ก็มี เปรียบดังดอกบัว ๓ เหล่า ได้แก่ บัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ และบัวพ้นน้ำ^{๑๐}

นอกจากนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายขยายความของบุคคล ๔ ประเภท โดยจำแนกตามบัว ๔ เหล่าดังนี้

^{๑๐}วิ.มหา.(ไทย) ๔/๙/๑๔.

๑. บุคคลผู้สามารถเรียนรู้และเข้าใจพระธรรมคำสอนได้ทันทีเมื่อได้ฟัง เหมือนผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เมื่อยกเนื้ออาหารขึ้นแสดงก็สามารถเข้าใจได้ทันที บุคคลกลุ่มนี้ จึงเปรียบเสมือนดอกบัวที่เจริญเต็มที่ โผล่เหนือน้ำเตรียมจะเบ่งบานเมื่อได้รับแสงจากดวงอาทิตย์ บุคคลประเภทนี้เรียกว่า อุกมฺภิตฺตัญญู

๒. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้เมื่อมีการขยายความเพิ่มเติม เหมือนผู้มีปัญญาอยู่ข้างแล้ว เพียงแต่อาศัยการอธิบายเพิ่มเติมก็สามารถเข้าใจได้ดี เปรียบเสมือนดอกบัวที่ชูก้านมาถึงระดับน้ำ รอที่จะโผล่พ้นน้ำในวันรุ่งขึ้นและเตรียมบานเมื่อรับแสงอาทิตย์ บุคคลประเภทนี้เรียกว่า วิปจิตฺตัญญู บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำ ผู้ที่อาจเรียนรู้ธรรมด้วยอาศัยความเพียรอย่างยิ่งวด ทั้งด้วยการฟัง การคิด การถาม การทอ้ง เหมือน ผู้มีปัญญापานกลาง ต้องอาศัยคำชี้แนะและสอนเนื้อหาให้ตรงประเด็นก็จะสามารถเข้าใจได้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำต้องการเวลาในการโผล่ขึ้นสู่เหนือน้ำเพื่อเบ่งบานในโอกาสต่อไป บุคคลประเภทนี้เรียกว่า เนยยะ

๓. บุคคลผู้อัจนปัญญา มีดวงตามืดมิด ไม่สามารถเรียนรู้และเข้าใจพระธรรมได้ แม้จะฟัง คิด และทอ้งอย่างไรก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะเรียนรู้ได้ เหมือนคนที่ไม่มีความรู้คือมีวิชาความรู้ไม่รู้ห่อหุ้มปกปิดไว้ เปรียบเสมือนดอกบัวที่ติดอยู่ใต้น้ำ โอกาสที่จะเป็นอาหารของเต่าและปลาไม่มีมาก บุคคลประเภทนี้เรียกว่า ปทปฺรมะ^{๑๑}

นอกจากนี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้จำแนกบุคคลตามจริต ซึ่งแปลว่า นิสัยทั้ง ๖ ประเภทของมนุษย์ ดังนี้

๑. รากจิริตบุคคล คนรากจิริต บุคคลที่มีพฤติกรรมหนักไปทางรักสวยรักงาม
๒. โทสจิริตบุคคล คนโทสจิริต บุคคลผู้มีพฤติกรรมหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด
๓. โมหจิริตบุคคล คนโมหจิริต บุคคลผู้มีพฤติกรรมหนักไปทางเขลา งมงาย
๔. สัทธาจิริตบุคคล คนศรัทธาจิริต บุคคลผู้มีพฤติกรรมหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย
๕. พุทธิจิริตบุคคล คนพุทธิจิริต บุคคลผู้มีพฤติกรรมหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา
๖. วิตกจิริตบุคคล คนวิตกจิริต บุคคลผู้มีพฤติกรรมหนักไปทางนึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน^{๑๒}

๓.๑.๓.๓ เกี่ยวกับวิธีการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ โดยปกติพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเข้าเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดี หรือสนใจอยู่ ต่อจากนั้นจึงนำเข้าสู่ธรรมะโดยใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขารู้เป็นข้อสนทนาไปตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้

^{๑๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๘) หน้า ๑๘๒.

^{๑๒}สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) , คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนาเพลส จำกัด , ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

๒. ทรงสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เฟิดเฟลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว

๓. ทรงสอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

๔. ทรงสอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ

๕. ทรงใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ขวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย^{๑๓}

๓.๑.๔ กลยุทธ์การสอนของพระพุทธเจ้า

๓.๑.๔.๑ พุทธลีลาในการสอน

การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จได้นั้น พระองค์ทรงมีลีลาการสอนซึ่งเป็นเทคนิคสำคัญเพื่อให้การสอนนั้นมีความน่าสนใจ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังนี้

๑. สันทสนา ทรงอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปนา ทรงจูงใจให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ หรือจะกล่าวว่าเป็นการสอนลักษณะเอหิภิกขุ คือ เรียกมาให้ดูและเรียนด้วยตนเอง

๓. สมุตเตชนา ทรงเร้าใจให้แก่วรรณ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข่งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยมาก

๔. สัมปหังสนา ทรงขโมใจให้เข้มขึ้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ เช่น พระองค์ทรงสอนให้เกิดแรงจูงใจในการปฏิบัติเพื่อละกิเลสทั้งปวง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพานนั่นเอง^{๑๔}

๓.๑.๔.๒ อุดมประกอบการสอน

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นย่ำ เห็นจริงและเกิดความเฟิดเฟลิน ทำให้การเรียนมีรสยิ่งขึ้น

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น มักใช้อธิบายในสิ่งที่ป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดแบบรูปธรรม

๓. การใช้อุปกรณ์การสอน มีที่ใช้น้อยในสมัยพุทธกาล ต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติหรือเครื่องใช้ที่ใช้อยู่ประจำวัน เช่น กะลา เภาในน้ำ หรือ ใบไม้ในกำมือ เป็นต้น

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนอย่างดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม ไม่ต้องกล่าวสอน แต่เป็นการทำให้ดู

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พุทธวิธีในการสอน , พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑) หน้า ๔๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกันหน้า ๔๕.

๕. การเล่นเกม เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ต้องอาศัยความสามารถในเชิงภาษาผสมกับปฏิภาณ แปรจากคำพูดที่ไม่สร้างสรรค์เป็นความคิดที่สร้างสรรค์ ดังาม

๖. อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ทำให้หมดความกลางแกลงใจ ตัดปัญหาในการทำงานที่ทวนเหล่านี้อาจไปสร้างความกลางแกลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ในการสอนคนเป็นหมู่คณะให้เริ่มต้นจากผู้นำก่อน การสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆอาจให้ผลดีกว่าการสอนกราด

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่นผู้เรียนยังไม่พร้อม ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอึดตาย ตัดตัมหา มานะ ทิฐิ เสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกผู้รู้สึกว่าแพ้

๙. การลงโทษและให้รางวัล ในพุทธวิธีในการสอนไม่เน้นที่จุดนี้ ใช้เท่าที่จำเป็น

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่แตกต่างกันอย่างไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต้องอาศัยปฏิภาณ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม^{๑๕}

๓.๑.๕ วิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า

วิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เพื่อให้มีความเหมาะสมกันแต่ละบุคคลที่พระองค์ทรงสอนนั้น จะมีหลายแบบหลายวิธีด้วยกัน โดยแต่ละวิธีจะมีคุณสมบัติดังนี้

วิธีที่ ๑ แบบสากัจฉา หรือสนทนา

วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยไปกว่าวิธีอื่น ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั่น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนาไปสู่ความเข้าใจในธรรมและเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

วิธีที่ ๒ แบบบรรยาย

วิธีการสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจกับมีความเลื่อมใสอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้าง ๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีการสอนแบบนี้ พบว่าทุกคนในคัมภีร์บอกว่าทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมกัน แต่ละคนจะรู้สึกเหมือนพระพุทธเจ้าตรัสกับตัวเองโดยเฉพาะ

วิธีที่ ๓ แบบตอบปัญหา

ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้มีนิสัยถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียง

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พุทธวิธีในการสอน , พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑) หน้า ๕๑.

กับลัทธิตนเอง บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย

วิธีที่ ๔ แบบวางกฎข้อบังคับ

เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะเรียกประชุมสงฆ์ สองถามพระภิกษุสงฆ์ที่กระทำผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริง ก็จะทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดีและคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงามและทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น ๆ จากนั้นพระองค์จะทรงบัญญัติเป็นสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ของการบัญญัตินั้นให้ทราบ เพื่อให้พระสงฆ์ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน^{๑๖}

๓.๑.๖ การสอนตามหลักอนุปฺพฬิกถา

อนุปฺพฬิกถา ถือเป็นวิธีเทศนาธรรมแบบอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ คือ สั่งสอนให้เข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เป็นลำดับขึ้นไป ในพระวินัยปิฎกมหารวรรค อนุปฺพฬิกถา คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงตามลำดับ อันประกอบด้วยทานกถา ถ้อยคำที่พรรณนานานาน เป็นธรรมหัวข้อแรกของอนุปฺพฬิกถา โดยปกติเรื่องทานจะเป็นธรรมข้อแรกของหลักธรรมสำคัญ เช่น ทาน ศีล ภาวนา , ทานบารมี ศีลบารมี , ทานมัย สීමัย ทั้งนี้ เป็นเพราะทานเป็นกุศลที่ทำได้โดยง่าย และเป็นฐานสำคัญที่ช่วยสร้างกุศลอื่น ๆ เหตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงทานกถาก่อน ในคัมภีร์มีลิตนปัญหา มีข้อความซึ่งพระนาคเสนได้อธิบายไว้ว่า

“ ทานกถาเปรียบเหมือนคนทั้งหลายที่ให้ของเล่นแก่เด็ก ๆ ซึ่งกำลังเล่นฝุ่น เล่นทราย มีไถและก้อนเล็ก ๆ ตุ๊กตาเล็ก ๆ ภาชนะเล็ก ๆ รถเล็ก ๆ ธนูเล็ก ๆ เสียก่อน จึงแนะนำในเรื่องการทำงานต่อภายหลัง กล่าวคือ เมื่อจิตของผู้ถวายทานทั้งหลายอ่อนแล้ว ก็เป็นสะพานเป็นเรือช่วยให้ข้ามฝั่งคือสงสารได้”^{๑๗}

จึงสรุปได้ว่า อนุปฺพฬิกถา หมายถึง เทศนาที่พระพุทธเจ้าแสดงไปตามลำดับประกอบด้วย ทานกถา สීමกถา สักคกถา กามาทีนวกถา และ เนกขัมมานิสังสกถา เพื่อเตรียมพร้อมจิตของผู้ฟังให้เหมาะสมพร้อมเข้าใจในอริยสัจ ๔ ต่อไป

๓.๒ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรี

ในหัวข้อนี้เป็นการศึกษาธรรมหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนสตรี เป็นคำสอนที่มีความเป็นไปเพื่อการพัฒนาสตรี ดังปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ ของพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาโดยเนื้อหาธรรมหรือคำสอนนั้นจะครอบคลุม ๒ ลักษณะ เพื่อให้เกิดความเข้าใจโดยง่าย

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พุทธวิธีในการสอน , พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑) หน้า ๔๘-๕๑.

^{๑๗} กรมศิลปากร, คัมภีร์มีลิตนปัญหา, ไทย-บาลี , (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด , ๒๕๕๐) , หน้า ๒๙๐.

กล่าวคือ ๑. ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงสตรีในลักษณะโดยทั่วไป ธรรมในหมวดนี้เป็นคำสอนซึ่งพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ทรงตรัสให้เห็นถึงลักษณะ โดยทั่วไปของสตรี คุณสมบัติของสตรีในแต่ละบทบาท ความเป็นอยู่ ความปรารถนา และคติภพที่หมายของสตรี โดยพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ปรากฏอยู่ในพระสูตร (สูตร) ต่าง ๆ ของพระไตรปิฎก และ ๒. ธรรมที่เป็นหมวดหลักธรรม ทั้งนี้หลักธรรมในบางหมวดนี้ แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ได้ตรัสสอนแก่สตรีโดยตรง แต่หลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมกลาง ๆ ซึ่งสตรีก็สามารถนำไปเป็นข้อปฏิบัติได้ในชีวิตจริงตามบทบาทและสถานะดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ธรรมที่ตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะผู้หญิง

นับตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนามา จุดเด่นสำคัญของพุทธศาสนา ก็คือ พระพุทธองค์ทรงนำพาความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่มาสู่สตรี สตรีได้รับการขนานนามให้มีบทบาทสำคัญ อีกทั้ง ได้รับการกล่าวถึงว่าเป็นเพศที่ควรได้รับการยกย่อง ด้วยโลกทัศน์และ ชีวิตทัศน์ที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นและเข้าใจในสตรี ทรงปรารถนาถึงว่าในเบื้องต้นแล้วสตรีทุกคนจะต้องเผชิญกับความทุกข์ ๕ ประการด้วยกัน โดยความทุกข์นี้จะเกิดขึ้นเพียงเฉพาะสตรีเท่านั้น ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นกับบุรุษเลย ดังปรากฏใน อาเวณิกทุกขสูตร ความว่า

“ภิกษุทั้งหลายความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการนี้ที่มาตุคามจะได้รับ ยกเว้นบุรุษ ความทุกข์ส่วนตัว ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. มาตุคามในโลกนี้ยังวัยรุ่นไปสู่ตระกูลสามีห่างจากหมู่ญาติ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๑ ที่มาตุคามจะได้รับยกเว้นบุรุษ

๒. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีระดู นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๒ ที่มาตุคามจะได้รับยกเว้นบุรุษ

๓. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามมีครรภ์ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๓ ที่มาตุคามจะได้รับยกเว้นบุรุษ

๔. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามคลอดบุตร นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๔ ที่มาตุคามจะได้รับยกเว้นบุรุษ

๕. อีกอย่างหนึ่ง มาตุคามบำเรอบุรุษ นี่เป็นความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคามข้อที่ ๕ ที่มาตุคามจะได้รับยกเว้นบุรุษ^{๑๘}

จากพระสูตรข้างต้น ผู้วิจัยกล่าวธรรมข้อนี้ เป็นธรรมว่าด้วยความทุกข์เฉพาะ ๕ ประการของสตรี เพราะเป็นเรื่องที่เฉพาะสำหรับสตรีเท่านั้น เมื่อสตรีแต่งงานออกจากเรือนบิดามารดาไปอยู่กับครอบครัวสามี สตรีต้องประสบกับความทุกข์เพราะต้องห่างไกลกับครอบครัวของตนซึ่งอาศัยอยู่ด้วยกันมานาน กระทั่งเมื่อแต่งงานไปต้องทำหน้าที่ภรรยา ดูแลสามีและตั้งครรภ์ อีกทั้ง ด้วยตามโครงสร้างของสรีระทางร่างกาย สตรีจะต้องทนทุกข์ทรมานกับความเจ็บปวดของระดูเป็นประจำทุกเดือน พระสูตรนี้ถือเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยความจริงของชีวิตสตรีโดยแท้จริง แม้บุรุษเมื่อทราบแล้วพึงเข้าใจและเห็นใจในความทุกข์ที่สตรีทุกคนต้องเผชิญ

^{๑๘} ส.สพ (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔.

นอกจากนี้ ทรงตรัสถึงสตรีเกี่ยวกับฐานะพื้นฐานซึ่งสตรีทุกคนมีความปรารถนาและถือเป็นรากฐานสำคัญในชีวิตของสตรี เริ่มตั้งแต่การได้เกิดในตระกูลที่เหมาะสม และปรารถนาจะเจอชายผู้เป็นสามีซึ่งเป็นคนดี รักเดียวใจเดียว มีความรักครอบครัวยุติ ไม่มีเรื่องของสตรีอื่นมาเกี่ยวข้อง เมื่อได้บุตรก็ปรารถนาให้บุตรเป็นคนดี นั่นคือรากฐานสำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานของครอบครัวที่ดี เป็นครอบครัวที่มั่นคง ดังพระสูตรที่ทรงตรัสถึงรากฐานความต้องการของสตรีแม้ในอดีตจนถึงสังคมปัจจุบันใน ฐานสูตร ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ ที่มาตุคามไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก ฐานะอะไรบ้าง คือ

๑. ขอเราพึงเกิดในตระกูลที่เหมาะสม นี่เป็นฐานะข้อที่ ๑ ที่มาตุคามผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก

๒. ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ขอเราพึงไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมนี่เป็นฐานะข้อที่ ๒ ที่มาตุคามผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก

๓. ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสม ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ขอเราพึงอยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี นี่เป็นฐานะข้อที่ ๓ ที่มาตุคาม ผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก

๔. ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว อยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี ขอเราพึงมีบุตร นี่เป็นฐานะข้อที่ ๔ ที่มาตุคาม ผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก

๕. ครั้นเกิดในตระกูลที่เหมาะสมแล้ว ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสมแล้ว อยู่ครองเรือนไม่มีหญิงร่วมสามี มีบุตร ขอเราพึงครองใจสามี นี่เป็นฐานะข้อที่ ๕ ที่มาตุคาม ผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก

ภิกษุทั้งหลาย ฐานะ ๕ ประการนี้ มาตุคามผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ได้โดยยาก^{๑๙}

ธรรมที่ทรงตรัสในข้อนี้ ผู้วิจัยเรียกธรรมนี้ เป็นฐานะ ๕ ประการที่สตรีพึงปรารถนาสตรีทั้งหลายจะสามารถได้มาดังปรารถนาโดยง่ายและโดยยากต่างกันด้วยบุญกุศลที่สตรีกระทำนั่นเอง เมื่อทราบความต้องการพื้นฐานแล้วการประพฤติตนอันเหมาะสมควรแก่การงานนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรัสธรรมถึงสตรี อันเกี่ยวข้องกับการวางตัว การเปิดเผยตัว การประพฤติตนอันเหมาะสมควร ดังปรากฏใน ปฏิญฉนสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ปิดดี ปิดไม่ดี ความว่า

“ ภิกษุทั้งหลายสิ่ง ๓ อย่างนี้ ปิดบังไว้จึงดี เปิดเผยไม่ดี สิ่ง ๓ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. มาตุคาม(สตรี) ปิดบังไว้จึงงดงาม เปิดเผยไม่งดงาม

๒. มนต์ของพราหมณ์ปิดบังไว้จึงขลัง เปิดเผยไม่ขลัง

๓. มิฉนทิกฎิปปิดบังไว้จึงดี เปิดเผยไม่ดี

ภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๓ อย่างนี้แล ปิดบังไว้จึงดี เปิดเผยไม่ดี^{๒๐}

จากพระสูตรข้างต้น ผู้วิจัยกล่าวธรรมข้อนี้ เป็นธรรมว่าด้วยสตรีพึงปิดบังเอาไว้จึงจะงดงาม อธิบายโดยสะท้อนให้เห็นบริบทของสังคมอินเดียในสมัยก่อนโดยได้ชัดเจน เนื่องจากมุมมอง

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๑.

^{๒๐} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๒/๓๘๑.

ของคนในสังคมอินเดียจะมองว่ามาตุคามหรือสตรีนั้น ควรอยู่ในที่เฉพาะของตนเอง ไม่ควรเปิดเผย หรือแสดงตัวใด ๆ เพราะสตรีเป็นสมบัติของบุรุษซึ่งเป็นสามีเท่านั้น ไม่ประสงค์ให้ผู้อื่นชื่นชม สตรีมีหน้าที่เฉพาะกับเรื่องครอบครัวเป็นสำคัญ ไม่ได้มีส่วนไปเกี่ยวกับงานในด้านสังคมอื่น ๆ หากมองในบริบทของสังคมปัจจุบัน พระสูตรดังกล่าวสามารถนำไปใช้กับสตรีในแง่ที่ว่า การพึงระมัดระวังตัวเอง ความสงบเสถียร การวางตัวให้สมกับความเป็นกุลสตรี เพื่อให้ความเชื่อมโยงกับพระสูตรข้างต้น พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงคุณสมบัติของสตรีที่บุรุษหมายปองและคุณสมบัติของสตรีที่ไม่น่าพอใจไว้ใน มาตุคามสูตรความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มาตุคาม (สตรี) ประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับบุรุษองค์ ๕ ะไรบ้าง คือ ๑. รูปไม่สวย ๒. ไม่มีโภคสมบัติ ๓. ไม่มีศีล ๔. เกียจคร้าน ๕. ให้บุตรแก่เขาไม่ได้ มาตุคามประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมน่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับบุรุษองค์ ๕ ะไรบ้าง คือ ๑. รูปสวย ๒. มีโภคสมบัติ ๓. มีศีล ๔. ไม่เกียจคร้าน ๕. ให้บุตรแก่เขาได้”^{๒๑}

อีกทั้ง ในทางกลับกันทรงตรัสถึงบุรุษที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจต่อสตรีไว้ใน ปุริสสูตรความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมไม่น่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับมาตุคาม องค์ ๕ ะไรบ้าง คือ ๑. รูปไม่หล่อ ๒. ไม่มีโภคสมบัติ ๓. ไม่มีศีล ๔. เกียจคร้าน ๕. ให้บุตรแก่เธอไม่ได้ บุรุษประกอบด้วยองค์ ๕ ย่อมน่าพอใจอย่างยิ่งสำหรับมาตุคาม องค์ ๕ ะไรบ้าง คือ ๑. รูปหล่อ ๒. มีโภคสมบัติ ๓. มีศีล ๔. ไม่เกียจคร้าน ๕. ให้บุตรแก่เธอได้”^{๒๒}

จากพระสูตรนี้ ผู้วิจัยกล่าวธรรมข้อนี้ เป็นธรรมว่าด้วย คุณสมบัติของสตรีที่บุรุษหมายปอง เป็นธรรมที่เป็นคู่กันฝ่ายละ ๕ ประการเปรียบเทียบกัน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงองค์ประกอบ ๕ ประการ ของบุรุษและสตรีที่น่าพอใจ ต้องประกอบไปด้วยรูป ทรัพย์ ศีล ความขยันเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเรื่องการมีบุตรถือว่าเป็นเรื่องสำคัญในบริบทของสังคมอินเดียยุคนั้น ส่วนบุรุษและสตรีที่ไม่น่าพอใจนั้นมีนัยตรงกันข้ามกัน แต่หากมองในบริบทของสังคมปัจจุบันข้อที่ว่าความสามารถในการให้บุตรได้อาจจะไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญทีเดียว เนื่องจาก คนในสังคมปัจจุบันจะพิจารณาในเรื่องของความพร้อมในหลายปัจจัยไม่ว่าจะเป็น สภาพร่างกาย และ สถานภาพทางการเงิน เข้ามาเป็นปัจจัยประกอบการพิจารณาเพิ่มเติม ส่วนข้อที่กล่าวถึงรูปลักษณ์ (หน้าตา) อาจจะนัยถึงการดูแลตัวเองให้สะอาดสะอ้าน น่าดู นามอง ไม่สกปรก ในเรื่องความมีโภคสมบัติ ไม่เกียจคร้าน ความมีศีล มีนัยถึงความขยันหมั่นเพียรรู้จักเก็บรู้จักใช้สอย ทำมาหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่เกียจคร้าน ประพฤติปฏิบัติตนด้วยกาย วาจาและใจที่สุจริต และทรงตรัสว่าสิ่งใดที่สตรีควรหลีกเลี่ยง ไม่ควรกระทำ เพราะหากกระทำแล้วจะนำพาความทุกข์ใจมาให้ เมื่อรู้เช่นนั้นสตรีควรละเว้นเสีย ดังใน ตีหิธัมเมหิสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุถึงสตรีที่มีอาการ ๓ อย่างนี้ หลัง จากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓.

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๑/๓๑๓-๓๑๔.

“ภิกษุทั้งหลาย มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการโดยมากหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ มาตุคามในโลกนี้

๑. ในเวลาเช้า ถูกมลทินคือความตระหนี่กลุ้มจมจิตอยู่ครองเรือน

๒. ในเวลาเที่ยง ถูกความริษยากลุ้มจมจิตอยู่ครองเรือน

๓. ในเวลาเย็น ถูกกามราคะกลุ้มจมจิตอยู่ครองเรือน”^{๒๓}

นอกจากนี้ ยังมีพระสูตรที่ปรากฏให้เห็นถึงลักษณะอาการของสตรีดังต่อไปนี้ จะนำพา สตรีนั้นไปสู่ทุกคติที่หมาย ที่ที่ไม่ดี สตรีไม่ควรกระทำให้ดังใน โกธนสูตร , อุปนาฬสูตร , อีสสุกสูตร , มัจฉริสูตร, อติจาริสูตร, ทุสสีสูตร , อัปสสูตร , กุสิตสูตร , มุณฐัสติสูตร พระสูตรที่ตรัสถึงธรรม ๕ ประการที่สตรีผู้มีความโกรธอยู่เป็นนิจ สตรีผู้มักผูกโกรธ สตรีผู้มักริษยา สตรีที่มีความตระหนี่ สตรีผู้มักประพฤตินอกใจ สตรีที่มักทุศีล สตรีที่มีการฟุ้งน้อย สตรีผู้มีความเกียจคร้าน และสตรีผู้มีสติเลอะเลือน ยังสตรีให้ไปสู่อบายภูมิ พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบพระอรุทระ ที่สอบถามเกี่ยวกับ สตรีประเภทใดบ้างเมื่อตายจากโลกนี้มักจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดังปรากฏข้อความว่า

“อนรุทระ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่มีศรัทธา

๒. ไม่มีหิริ (ความละอายบาป)

๓. ไม่มีโอตตปปะ (ความกลัวบาป)

๔. มักโกรธ มักผูกโกรธ มักริษยา มักตระหนี่ มักประพฤตินอกใจ ทุศีล มีการฟุ้งน้อย เกียจคร้าน มีสติหลงลืม

๕. มีปัญญาทึบ”^{๒๔}

ส่วนสตรีประเภทที่เมื่อตายแล้วจะไปเกิดในโลกสวรรค์ได้นั้น ได้แก่ สตรีผู้ไม่โกรธ ผู้ไม่ผูกโกรธ ผู้ไม่ริษยา ผู้ไม่ตระหนี่ ผู้ไม่ประพฤตินอกใจ ผู้ไม่ทุศีล ผู้ปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เมื่อตายจากโลกนี้จะไปบังเกิดในสุคติภูมิดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า

“อนรุทระ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

มีศรัทธา ๒. มีหิริ ๓. ไม่มีโอตตปปะ ๔. ไม่โกรธ ไม่ผูกโกรธ ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่ประพฤตินอกใจ มีศีล มีการฟังมาก ปรารภความเพียร มีสติตั้งมั่น ๕. มีปัญญาทึบ”^{๒๕}

ผู้วิจัยจึงกล่าวธรรมนี้เป็น ธรรมที่ว่าด้วย สิ่งที่สตรีไม่พึงกระทำ ดังนั้นเมื่อทราบแล้วสตรี ควรหลีกเลี่ยงเพื่อนำพาความทุกข์ใจมาถึงตนเอง ควรสำรวมกาย วาจา ใจที่สุจริตที่สุด

จากการศึกษาพระสูตรที่ทรงตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะผู้หญิง ทำให้เห็นภาพว่าสตรีที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมมีรูปพรรณสัณฐานต่างที่กัน ตามเหตุปัจจัยที่แต่ละคนได้กระทำ บางคนอาจจะมีรูปร่าง

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔.

^{๒๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๔-๒๘๖/๓๑๕-๓๒๐.

^{๒๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๔๓๐๒/๓๒๒-๓๒๕.

บางคนอาจจะมีรูปพรหม สตรีสามารถเลือกได้ตามเหตุที่ตนกระทำ สตรีที่มีรูปงามก็เป็นที่ยินชมชอบแก่ผู้พบเห็น ถ้ามีรูปพรหมก็มีนัยตรงกันข้าม หากมีน้ำใจดี ไม่ตระหนี่ยอมเป็นที่รักใคร่นิยมชมชอบของผู้พบเห็น พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดหลักธรรมไว้เป็นแบบแผนความประพฤติ และนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติ ซึ่งผู้วิญญูแนะนำเสนอ ๕ หลักธรรม เพื่อเสริมสร้างความดีงามในกับสตรีในฐานะผู้หญิง ประกอบด้วย เบญจศีล (ศีล ๕) , ทิศา ๖ , อารยวัฑฒ ๕ , สังคัตถ ๔ และอิทธิบาท ๔ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๒.๑.๑ ธรรมสำหรับความประพฤติชอบทางกายและวาจา (เบญจศีล : ศีล ๕)

ชื่อว่า ศีล ถือเป็นแนวทางสำหรับบุคคลให้ประพฤติความดี ศีล ๕ เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานเป็นการวางกรอบให้ใจมั่นคง ไม่เอนเอียงไปหาทุจริต เมื่อบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์แล้ว จึงสามารถไปพัฒนาธรรมในหมวดอื่น ๆ ต่อไป

พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับศีล ๕ ประการไว้ใน ปญจสิลสูตร ซึ่งทรงตรัสกับพระอนุรุทธะเกี่ยวกับ ธรรม ๕ ประการนี้ เมื่อสตรีนำไปยึดถือปฏิบัติ หลังจากตายแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ความว่า

“อนุรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์
๒. เว้นขาดจากการลักทรัพย์
๓. เว้นขาดจากการประพฤติดัดในกาม
๔. เว้นขาดจากการพูดเท็จ
๕. เว้นขาดจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่ง

ความประมาท”^{๒๖}

พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับความต่างของบุคคลซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับบรรณะที่กำหนด แต่ความต่างกันขึ้นอยู่กับศีลวัตรเป็นตัวกำหนดวรรณะ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“พราหมณ์ เราจะได้กล่าวว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้เกิดในสกุลสูงก็หาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่าเลวทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในสกุลสูงก็หาไม่ได้ เราจะได้กล่าวว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีวรรณะอันยิ่งยงก็หาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่าเลวทราม เพราะความเป็นผู้มีวรรณะอันยิ่งยงก็หาไม่ได้ จะได้ว่ากล่าวว่าประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีโภคะมากหาไม่ได้ แต่จะได้กล่าวว่าเลวทราม เพราะความเป็นผู้มีโภคะมากก็หาไม่ได้พราหมณ์ เพราะว่าบุคคลบางคนในโลกนี้ แม้เกิดในสกุลสูง ก็ยังเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติดัดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มักโลภ มีจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฎฐิ เราจึงไม่กล่าวว่าประเสริฐเพราะเกิดในตระกูลสูง”^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของศีล ๕ หรือ เบญจศีล ว่าเป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

^{๒๖} ส.สพ (ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕.

^{๒๗} ที.ปา (ไทย) ๔/๒๖๖/๔๒.

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี คือ การละเว้นจากการปลงชีวิต ละเว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน

๒. อทินนาทานา เวรมณี คือ การละเว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ ละเว้นจากการลักโก่ง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน

๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี คือ การละเว้นจากการประพฤติดิในกาม ละเว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

๔. มุสาวาทา เวรมณี คือ การละเว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

๕. สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา เวรมณี คือ ละเว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ละเว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษทั้งปวง^{๒๘}

จากพระสูตรหมายความว่าสตรีที่ประกอบด้วยศีล ๕ อันบริสุทธิ์พร้อม เมื่อตายจากโลกนี้ยังสถิรนั้นให้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ศีล ๕ เมื่อรักษาแล้วยังประโยชน์ต่อสังคม คือป้องกันการล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่น อันจะส่งผลให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ความหวาดระแวง และความวุ่นวายในสังคม ศีลยังประโยชน์ต่อผู้รักษา โดยศีลจะควบคุมการแสดงออกทางกาย วาจา และใจ ไม่ให้อยู่ในอำนาจกิเลส

๓.๒.๑.๒ ธรรมสำหรับการสร้างความเจริญ (อารยวัติ ๕)

ในหลักธรรมหมวดนี้ แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ได้ตรัสกับสตรีโดยตรง แต่พระองค์ได้ตรัสต่อภิกษุทั้งหลายถึงสตรีเมื่อปฏิบัติตามกรอบเบญจศีลแล้ว หมั่นสำรวจความก้าวหน้าในการเป็นสตรีด้วยวัชฌิธรรม คือ หลักความเจริญ ๕ ประการนี้ สตรีย่อมประสบกับความสุข ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวิกาเมื่อเจริญด้วยวัชฌิธรรม (หลักความเจริญ) ๕ ประการ ย่อมเจริญด้วยวัชฌิธรรมอันประเสริฐ เป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระและถือเอาสิ่งที่ประเสริฐแห่งกายไว้ได้ วัชฌิธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑.เจริญด้วยศรัทธา

๒.เจริญด้วยศีล

๓.เจริญด้วยสุตะ (การฟัง)

๔.เจริญด้วยจาคะ (ความเสียสละ)

๕.เจริญด้วยปัญญา^{๒๙}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอารยวัติ ๕ ว่าเป็นความเจริญอย่างประเสริฐ หรือเรียกว่าเป็นหลักความเจริญของอารยชน อันประกอบด้วย

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘) หน้า ๑๗๕.

^{๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓.

๑.ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความมั่นใจในพระรัตนตรัย ให้หลักแห่งความจริงอย่างดีงามอันมีเหตุผล

๒.ศีล หมายถึง ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต

๓.สุตะ หมายถึง การเล่าเรียนสดับฟังศึกษาหาความรู้

๔.จาคะ หมายถึง การเผื่อแผ่เสียสละ เอื้อเฟื้อ มีน้ำใจช่วยเหลือ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังและร่วมมือ ไม่คับแคบเอาแต่ตัว

๕.ปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ รู้คิด รู้พิจารณา เข้าใจเหตุผล รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริง^{๓๐}

หลักปฏิบัติ ๕ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญยิ่งของการเป็นสตรีที่นับถือพระพุทธศาสนา สามารถใช้เป็นหลักการดำเนินชีวิตของการเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีคุณภาพได้

๓.๒.๑.๓ ธรรมเพื่อรักษาความสัมพันธ์ครอบครัว (ทศ ๖)

เมื่อสตรีมีกรอบของเบญจศีลขั้นพื้นฐาน ประพฤติดีทางกาย วาจา ของตนเอง บริบูรณ์ หมั่นสำรวจความก้าวหน้าของการเป็นสตรีที่มีตามหลักพุทธศาสนา (อริยวัตร ๕) แล้ว สตรีต้องสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลที่อยู่ใกล้เคียงในครอบครัวของตนเอง อีกทั้ง ต้องสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกครอบครัว สตรีต้องปฏิบัติตัวให้เหมาะสมกับบุคคลรอบด้าน ทำหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในทิศทั้ง ๖

แม้หลักธรรมในหมวดนี้ พระพุทธองค์จะตรัสกับสังคาลกะ คหบดีบุตร โดยไม่ได้ทรงตรัสสอนสตรีโดยตรง แต่หลักธรรมนี้ สตรีสามารถนำไปเป็นกรอบปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง สรุปได้ดังนี้

ทิศที่ ๑ ในฐานะบุตร : พึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ต้องอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม ,พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘) หน้า ๑๘๒.

ทิศที่ ๒ ในฐานะศิษย์ : พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟิง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา พึงอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

ทิศที่ ๓ ในฐานะสามี : สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง พึงอนุเคราะห์ สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

ทิศที่ ๔ ในฐานะเพื่อน : กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย พึงอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

ทิสที่ ๕ ในฐานะนายจ้าง : พึงบำรุงทาสนกรรมกร ผู้เป็นทิสเบื้องต่ำโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสนกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องต่ำ ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานช้ากว่านาย
๓. ถือน้ำดื่มของทิมนายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

ทิสที่ ๖ ในฐานะพุทธศาสนิกชน : กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื้องบน ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๓๑}

หลักธรรมในหมวดทิส ๖ นี้ถือว่าเป็นหลักธรรมที่สร้างความสัมพันธ์กับบุคคลในครอบครัวและสังคมรอบข้างโดยตรง สตรีเมื่อได้ยึดถือตามหลักปฏิบัตินี้ย่อมถือได้ว่าเป็นสตรีที่

^{๓๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

สมบูรณ์ ส่งผลให้ตนและบุคคลรอบข้าง มีความสุขความเจริญและที่สำคัญทำให้เกิดความสงบสุข รักใคร่สามัคคี ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่ควรนำไปปฏิบัติ

๓.๒.๑.๔ ธรรมสำหรับการยึดเหนี่ยวใจคน (สังคหัตถ์ ๔)

หลักธรรมสังคหัตถ์ ๔ นี้ แม้ว่า พระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงตรัสสอนสตรีโดยตรง แต่หลักธรรมนี้ ถือเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลิ่มสลักที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ สตรีผู้ได้ปฏิบัติตามหลักสังคหัตถ์ ๔ ประการ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นสตรีผู้สร้างความสัมพันธ์ในสังคมและครอบครัว ดังใน สังคหสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายไว้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นธรรมที่สงเคราะห์คนในสังคม ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถ์ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔ ประการนี้ สังคหัตถ์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

ภิกษุทั้งหลาย สังคหัตถ์ ๔ ประการนี้แล ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้และสมานัตตตาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปได้ฉะนั้น ถ้าไม่พึงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดา ก็ไม่พึงได้การนับถือหรือการบูชา เพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความยิ่งใหญ่และเป็นผู้มีอำนาจสรรเสริญ^{๓๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของสังคหัตถ์ ๔ ว่าเป็นหลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ให้มีความสามัคคีต่อกันประกอบด้วย

๑. ทาน คือ การให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. เปยวาจา คือ การใช้วาจา กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยามยอม

๓. อตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

^{๓๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

๔. สมนัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๓๓}

๓.๒.๑.๕ ธรรมเพื่อยังความสำเร็จตามเป้าหมาย (อิทธิบาท ๔)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอิทธิบาท ๔ ว่าเป็นหลักแห่งความสำเร็จ เมื่อปฏิบัติตามหลักธรรมนี้แล้วจะสำเร็จตามจุดหมายที่วางไว้ อันประกอบด้วย

๑.ฉันทะ มีใจรัก คือ พอใจจะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรัก ต้องการทำให้สำเร็จอย่างเต็มใจว่าสักว่าทำพอเสร็จ ๆ

๒. วิริยะ พากเพียรทำ คือ ขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำให้สำเร็จด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ทอดถอย ก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะสำเร็จ

๓.จิตตะ เอาจิตฝึกฝน คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย

๔.วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่องขัดข้อง ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ปรับปรุง เพื่อจัดการและดำเนินการนั้นให้ได้ผลดีมีการพัฒนายิ่งขึ้นไป

๓.๒.๒ ธรรมที่ตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะบุตร

ชีวิตของสตรีผู้ครองเรือนนั้น ไม่ใช่จะมีเพียงสามีและภรรยา บุตรถือเป็นสายสัมพันธ์เพื่อเติมเต็มสำหรับชีวิตครอบครัวให้สมบูรณ์ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสว่า “บุตรเป็นที่พึ่งของมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๔} ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าตรัสจำแนกบุตรออกเป็น ๓ ลักษณะ ดังปรากฏในปุตตสูตร ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุตร ๓ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุตร ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ

๑. อติชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา)
๒. อนุชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติเสมอด้วยมารดาบิดา)
๓. อวชาตบุตร (บุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา)

บัณฑิตย่อมปรารถนาอติชาตบุตรและอนุชาตบุตร ไม่ปรารถนาอวชาตบุตร ซึ่งมีแต่ทำลายวงศ์ตระกูล บุตร ๓ จำพวกนี้เท่านั้น มีอยู่ในโลก...^{๓๕}

จากพระสูตรกล่าวได้ว่า บุตรที่มีความประพฤติดีงามมากกว่ามารดาบิดานั้น กล่าวคือ ปฏิบัติตนอยู่ในหลักของศีล ๕ มีความศรัทธาอยู่ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ คุณสมบัติเหล่านี้ถือเป็นอติชาตบุตร ส่วนบุตรที่มีความประพฤติเสมอกับมารดาบิดา จัดเป็นอนุชาตบุตร และบุตรที่มีความประพฤติไม่ดี ทำตัวเหลวไหล เป็นผู้ทุศีล ต่ำกว่ามารดาบิดา ถือเป็นอวชาตบุตร บุตรที่ดี

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม ,พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘) หน้า ๑๔๓.

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

^{๓๕} ข.อุติ.(ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑.

จึงสมควรดูแล ตอบแทนคุณบิดามารดา ซึ่งถือเป็นทิศเบื้องหน้าผู้ให้กำเนิด บิดามารดาถือเป็นพรหมของบุตร เพราะมีเมตตาหาที่ประมาณไม่ได้ เป็นบูรพาจารย์ของบุตร เป็นครูคนแรกทีสอนให้รู้จักโลกก่อนใคร ๆ อีกทั้ง มีน้ำใจ อยู่ให้กำลังใจทุกครั้งยามบุตรประสบกับความทุกข์ ดังนั้น ในฐานะบุตร พึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ด้วย ธรรมว่าด้วยบุคคลที่ควรบูชา (ทิศ ๖ เบื้องหน้า) พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ ประกอบด้วย

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๓๖}

๓.๒.๓ ธรรมที่ตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะภรรยา

สตรีเมื่อถึงวัยอันเหมาะสมต่อการครองเรือน สตรีจะต้องจากบิดามารดาของตนมาสร้างครอบครัวใหม่ สตรีจะต้องรับผิดชอบสมาชิกใหม่ ไม่ว่าจะเป็นสามี บิดามารดาของสามี และบุตร สตรีต้องนอบน้อม ประพฤติปฏิบัติตนให้ดีตามความไว้วางใจของคนในครอบครัวที่ยกย่องให้เป็นนายหญิงของบ้าน พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “ภรรยาเป็นเพื่อนที่อดเยี่ยมในโลกนี้”^{๓๗} พระพุทธเจ้าทรงชี้ชัดว่า การอยู่ร่วมกันในครอบครัวหนึ่ง ๆ สามีและภรรยาจะมีความแตกต่างกัน ด้วยลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันเป็นตัวบ่งชี้ความสุขของครอบครัวได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง เมื่อต่างฝ่ายต่างมีศีลที่ไม่เสมอหรือเท่าเทียมกัน สามีมีศีลธรรมที่ดั่งามในขณะที่ภรรยาปล่อยปละละเลย ไม่อยู่ในกรอบของศีลธรรม ก็จะส่งผลให้ครอบครัวนั้นอยู่อย่างไม่เป็นสุข หรือหากทั้งสามีและภรรยาเป็นผู้มีศีลธรรมเสมอกัน ก็เปรียบเสมือนเทวดาอาศัยอยู่ร่วมกัน ก็จะนำพาซึ่งความผาสุกมาสู่ครอบครัว ใน ปฐมสังวาสสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคหบดีและคหปตานี (สามีภรรยาจำนวนมาก) ซึ่งมาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ที่เมืองมธราและเมืองเวรัญชรา โดยทรงตรัสสอนถึงคู่สามีภรรยาในโลกนี้แบ่งได้ ๔ ประเภท ว่า

“คหบดีและคหปตานี การอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สามีฝึอยู่ร่วมกับภรรยาดี
๒. สามีฝึอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา
๓. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาดี
๔. สามีเทวดาอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา

สามีฝึอยู่ร่วมกับภรรยาดี คือ สามีในโลกนี้เป็นผู้ฆาตกร์ ลัทธิพหุ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มี

^{๓๖}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๓๗}ส.ส.(ไทย) ๑๕/๕๔/๖๙.

ใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์อยู่ครองเรือน แม้ภรรยาของเขาเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามพูดเท็จ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาผี เป็นอย่างนี้แล

สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ สามเณรในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ส่วนภรรยาของเขาเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ค่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือนสามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา เป็นอย่างนี้แล

สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาผี คือ สามเณรในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ค่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ อยู่ครองเรือน ส่วนภรรยาของเขาเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ฯลฯ เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม มีใจถูกความตระหนี่อันเป็นมลทินครอบงำ ค่าและติเตียนสมณพราหมณ์ สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาผีเป็นอย่างนี้แล

สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา คือ สามเณรในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรมมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ค่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ แม้ภรรยาของเขาก็เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน ไม่ค่าและไม่ติเตียนสมณพราหมณ์ สามเณรอยู่ร่วมกับภรรยาเทวดา เป็นอย่างนี้แล...^{๓๘}

จากพระสูตรข้างต้น ผู้วิจัยกล่าวธรรมนี้ว่า เป็นธรรมของการอยู่ร่วมกันของสามเณรและภรรยาใน ๔ ลักษณะ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงจำแนกประเภทของภรรยาให้เห็นชัดเจน ว่าภรรยาในโลกนี้มีอยู่ด้วยกัน ๗ ประเภท ผู้ที่มีฐานะเป็นภรรยาจะทราบโดยทันทีว่าตนอยู่ในฐานะของภรรยาประเภทใด และภรรยาประเภทใดที่ดี ควรถือเอาเป็นแบบอย่างของภรรยาที่นำไปประพฤติปฏิบัติ ส่วนภรรยาประเภทใดที่มีคุณลักษณะไม่ดี เช่น ภรรยาเยี่ยงโจร ภรรยาเยี่ยงเพชฌฆาต ก็เป็นเครื่องตระหนักให้ทราบว่าภรรยาทั้งหลายก็ไม่พึงกระทำ ดังปรากฏในภริยาสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับนางสุชาดา ซึ่งเป็นลูกสะใภ้ ของอนาถบิณฑิกคหบดี นางสุชาดาเป็นสะใภ้ที่ไม่มีความเชื่อฟังในบิดามารดาบิดาของสามี ไม่เชื่อฟังสามี ไม่สักการบูชาพระพุทธเจ้า พระพุทธรูป จึงได้ทรงตรัสกับนางสุชาดานั้นว่า

“สุชาดา ภรรยา ๗ จำพวกนี้ ภรรยา ๗ จำพวกไหนบ้าง คือ

^{๓๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘.

๑. ภรรยาจุฑาเพชฌฆาต
๒. ภรรยาจุฑนางโจร
๓. ภรรยาจุฑนายหญิง
๔. ภรรยาจุฑมารดา
๕. ภรรยาจุฑพี่สาวน้องสาว
๖. ภรรยาจุฑเพื่อน
๗. ภรรยาจุฑทาสี...

ภรรยาใดในโลกนี้ ที่เรียกว่า ภรรยาจุฑาเพชฌฆาต ภรรยาจุฑนางโจร และภรรยาจุฑนายหญิง ภรรยานั้น เป็นผู้ทุศีล หยาบคาย ไม่เอื้อเฟื้อ เมื่อตายไป ย่อมไปสู่นรก ส่วนภรรยาใดในโลกนี้ ที่เรียกว่า ภรรยาจุฑมารดาภรรยาจุฑพี่สาวน้องสาว ภรรยาจุฑเพื่อน ภรรยาจุฑทาส ภรรยานั้น เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในศีล ยินดีและสำรวมมานาน เมื่อตายไป ย่อมไปสู่สุคติโลกสวรรค์^{๓๙}

จากพระสูตรข้างต้น ผู้วิจัยกล่าวธรรมนี้ว่า เป็น ธรรมว่าด้วย สตรีผู้เป็นภรรยา ๗ ลักษณะ จึงเป็นเรื่องน่าสนใจอย่างยิ่งว่า เมื่อทราบลักษณะของการอยู่ร่วมกันของสามีภรรยา และภรรยาในลักษณะต่าง ๆ แล้ว สตรีที่สามารถครองใจบุรุษหรือสามีได้นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสธรรมเกี่ยวกับลักษณะของสตรีที่สามารถครองใจบุรุษ ไว้ใน ในปฐมพันธสูตร ถึงอาการของสตรีที่กระทำ และสามารถผูกใจบุรุษได้ ด้วยอาการ ๘ อย่าง ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย สตรีย่อมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยอาการ ๘ อย่าง อาการ ๘ อย่าง มีอะไรบ้าง คือ

๑. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยรูป
๒. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยรอยยิ้ม
๓. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยวาจา
๔. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยมารยาท
๕. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยดอกไม้หรือผลไม้ที่หักมาจากป่า
๖. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยกลิ่น
๗. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยรส
๘. สตรียอมผูกบุรุษไว้ได้ด้วยผัสสะ^{๔๐}

ในปรัยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณลักษณะของสตรีที่สามารถครองใจสามีต้องประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย กำลังของมาตุคาม ๕ ประการนี้ อะไรบ้าง คือ ๑. กำลังรูป ๒. กำลังทรัพย์ ๓. กำลังญาติ ๔. กำลังบุตร ๕. กำลังศีล กำลังของมาตุคาม ๕ ประการนี้ ภิกษุทั้งหลาย มาตุคาม

^{๓๙} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒.

^{๔๐} วจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๒๔๔.

ประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้แล ย่อมครอบงำสามีอยู่ครองเรือน”^{๔๑}

จากพระสูตรนี้ สามารถตีความได้ใน ๒ ลักษณะ กล่าวคือ คุณสมบัติ ๘ ประการดังกล่าว หากมองในมุมบวก คือ เป็นคุณสมบัติที่สตรีพึงทราบว่าจะวางตัว ประพฤติปฏิบัติตนอย่างไร เพื่อจะสามารถครองใจสามี ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสตรีผู้ครองเรือน ในทางกลับกัน หากพิจารณาในมุมลบ พระดำรัสดังกล่าว เป็นไปได้ว่าคุณสมบัติทั้ง ๘ ประการที่ พระภิกษุพึงระมัดระวังภัยที่เกิดจากมาตุคาม ซึ่งส่งผลต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุทั้งหลาย จากการศึกษาพระสูตรที่ทรงตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะภรรยา ทำให้เห็นภาพว่าภรรยาถือเป็นทิศเบื้องหลังเพื่อเสริมความมั่นคงของครอบครัว สามีและบุตรจะได้ส่วนหนึ่งมาจากการคอยสนับสนุน ส่งเสริม กิจกรรมงานครอบครัวเป็นหลัก พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดหลักธรรมไว้เป็นแบบแผนความประพฤติ และนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติ ซึ่งผู้วิจัยนำเสนอ ๓ หลักธรรม เพื่อเสริมสร้างความดีงามในกับสตรีในฐานะภรรยา ประกอบด้วย กุลจิริวัตรธรรม , สมชีวีธรรม และฆราวาสธรรม ๔ ดังรายละเอียด ต่อไปนี้

๓.๒.๓.๑ ธรรมว่าด้วย ประโยชน์ของการตั้งสตรีให้เป็นใหญ่ในเรือน (กุลจิริวัตรธรรม)

โดยธรรมชาติของสตรีนั้นเป็นคนละเอียด รอบคอบ รู้จักวางแผน และเก็บออม ดังนั้น การที่สามีมอบความเป็นใหญ่ในเรื่องครอบครัว ให้ดูแลทรัพย์สินเงินทองที่สามีหามาได้นั้น ก็จะสามารถทำให้ครอบครัวนั้นสามารถรักษารทรัพย์สินของตระกูลนั้นให้อยู่ได้นาน พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับสตรีไว้ใน กุลสูตร ว่าตระกูลใดที่สามารถรักษารทรัพย์ให้อยู่ได้นานได้นั้น ต้องประกอบด้วยเหตุ ๔ ประการ ความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น เหตุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้สติให้เป็นใหญ่ในเรือน

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการนี้ คือ

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. รู้จักประมาณในการบริโภค
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีสติให้เป็นใหญ่ในเรือน

^{๔๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๕/๓๒๗.

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโกศทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการนั้น หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น^{๔๒}

๓.๒.๓.๒ ธรรมของคู่ชีวิต (สมชีวิธรรม)

สมชีวิธรรม ๔ นี้ เป็นธรรมที่จะทำให้คู่สมรส ครองรักกันได้ราบรื่น กลมกลืน และยาวนาน กล่าวคือ การมีศรัทธาเสมอกัน มีความเชื่อในสิ่งเดียวกัน มีทัศนคติในการมองโลก มองชีวิตไปในทางเดียวกัน ก็จะทำให้เข้าใจกันง่าย ไม่มีความขัดแย้งกัน , มีศีลเสมอกัน ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ต้องมีหลักในการประพฤติปฏิบัติตนเรื่องผิดชอบชั่วดีเหมือนกัน , มีจาคะเสมอกัน มีใจเมตตา กรุณา โอบอ้อมอารี เหมือน ๆ กัน ชอบเกื้อกูลสนับสนุนญาติพี่น้อง และคนที่ตกทุกข์ได้ยาก ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนตระหนี่ ก็ย่อมเกิดความไม่พอใจทุกครั้งที่ยกฝ่ายหนึ่งช่วยเหลือแบ่งปันแก่ผู้อื่น หากอยู่ร่วมกันไป ชีวิตย่อมจะมีแต่ความขัดแย้ง ไม่มีความสุขสงบราบรื่น และสุดท้าย มีปัญญาเสมอกัน ทั้งชายและหญิง ต้องมีระดับสติปัญญาใกล้เคียงกัน มีความเฉลียวฉลาด พอกพูน ความคิดความอ่านต้องไปกันได้ มีการใช้วิจารณ์ญาณในการมองปัญหา แก้ปัญหา และตัดสินใจ ไปในทิศทางเดียวกัน

พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับกุลปิตาคหบดีและนกุลมาตาคหปตานี้ ถึงสามีและภรรยาปรารถนาที่จะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ในสมชีวิสูตร ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า “คหบดีและคหปตานี้ ถ้าสามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายหวังจะพบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ทั้ง ๒ ฝ่ายพึงมีศรัทธาเสมอกัน มีศีลเสมอกัน มีจาคะเสมอกัน มีปัญญาเสมอกัน สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นย่อมได้ พบกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า” สามีและภรรยาทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นผู้ที่มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอสารวมระวังดำเนินชีวิตโดยธรรม เจริญจาคะไพเราะอ่อนหวานต่อกัน มีความเจริญรุ่งเรือง มีความผาสุก มีความประพฤติเสมอกันทั้ง ๒ ฝ่ายรักใคร่ ไม่คิดร้ายต่อกัน ทั้ง ๒ ฝ่าย ประพฤติธรรมในโลกนี้ มีศีลและวัตรเสมอกัน เสวยอารมณ์ที่นำใคร่ย่อมผลิตเพลิน บันเทิงใจในเทวโลก”^{๔๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสมชีวิธรรม ๔ คือ หลักธรรมของคู่ชีวิต, ธรรมที่จะทำให้คู่สมรสชีวิตสมหรือสม่าเสมอกกลมกลืนกัน อยู่ครองกันยืนยาว

๑. สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน
๒. สมศีลา มีศีลเสมอกัน
๓. สมจาคา มีจาคะเสมอกัน
๔. สมปัญญา มีปัญญาเสมอกัน^{๔๔}

๓.๒.๓.๓ ธรรมของการครองเรือน (ฆราวาสธรรม ๔)

ในความเป็นสตรีซึ่งต้องอยู่ครองเรือนนั้น แม้ว่าจะมีความวุ่นวาย มีปัญหาซึ่งอาจจะเกิดขึ้นอยู่บ้าง แต่หากนำหลักธรรมการครองเรือนมาใช้ ก็ช่วยให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข อยู่อย่าง

^{๔๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕.

^{๔๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๖/๙๕.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘) หน้า ๑๔๑.

สงบสุขในปัจจุบัน พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า หลักฆราวาสธรรม ๔ ประกอบด้วย

๑. สัจจะ หมายถึงความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ พูดจริง ทำจริง
๒. ทมะ หมายถึงการฝึกฝน การข่มใจ ฝึกนิสัย ปรับตัว รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย แก้ไขข้อบกพร่อง ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา
๓. ขันติ หมายถึงความอดทน ตั้งหน้าทำหน้าที่การงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เข้มแข็ง ทนทาน ไม่หวั่นไหว มั่นในจุดหมาย ไม่ท้อถอย
๔. จาคะ หมายถึงความเสียสละ สละกิเลส สละความสุขสบาย และผลประโยชน์
๕. ส่วนตนได้ ใจกว้าง พร้อมทั้งจะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นและความต้องการของคนอื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว^{๔๕}

๓.๒.๔ ธรรมที่ตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐาเนมารดา

บุคคลเมื่ออยู่ในฐานะความเป็นบิดามารดา ก็พึงปรารถนาว่าเมื่อยามตนแก่เฒ่าก็ จะได้รับการดูแลจากบุตรอันตนเลี้ยงดูมา พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ถึงสิ่งที่บุตรทุกคนพึงกระทำเพื่อ ตอบแทนคุณบิดามารดาในฐาเนผู้ให้กำเนิด เป็นคุณสมบัติของบุตรที่ดี แม้บิดามารดาล่วงลับจากโลก นี้ไปก็สามารถคลายความกังวลใจในบุตรนั้น ดังปรากฏใน ปุตตสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับ ความมุ่งหมายของบิดามารดาที่ปรารถนาจะให้บุตรในตระกูลดำรงตนด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการ ดัง ปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา เมื่อเห็นฐานะ ๔ ประการนี้ จึงปรารถนาบุตรผู้เกิดในตระกูล ฐานะ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงเรา
๒. วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน
๓. บุตรจักปฏิบัติตนให้สมควรรับทรัพย์มรดกไว้
๔. เมื่อเราทั้งสองตายไป บุตรจักทำบุญอุทิศให้

ภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาเมื่อเห็นฐานะ ๔ ประการนี้แล จึงปรารถนาบุตรผู้เกิดใน ตระกูล มารดาบิดาผู้ฉลาดเมื่อเห็นฐานะ ๔ ประการจึงปรารถนาบุตรด้วยหวังว่า บุตรที่เราเลี้ยงแล้ว จักเลี้ยงเราจักช่วยทำกิจของเรา วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ได้นาน จักปฏิบัติตนให้สมควรแก่การรับทรัพย์ มรดก และเมื่อเราทั้งสองตายไปแล้วจักทำบุญอุทิศให้มารดาบิดาผู้ฉลาด เมื่อเห็นฐานะเหล่านี้ จึง ปรารถนาบุตร เพราะฉะนั้น บุตรผู้เป็นสัตบุรุษ ผู้สงบเป็นกตัญญูกตเวทีบุคคล เมื่อระลึกถึงคุณท่านที่ ทำไว้ต่อเราก่อน จึงเลี้ยงมารดาบิดา ช่วยทำกิจของท่าน เชื่อฟังโอวาท ตอบสนองพระคุณท่าน ดำรงวงศ์ตระกูลสมกับที่ท่านเป็นบุพการี บุตรผู้มีศรัทธา สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมเป็นที่สรรเสริญ^{๔๖}

ดังนั้น หลักธรรมประจำใจของมารดา ที่ผู้วิญญูศึกษา คือ หลักพรหมวิหาร ๔ ซึ่งเป็นธรรม เป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหม หรือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรม

^{๔๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๑.

^{๔๖} อ.ปญจก (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐.

ประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักของจิตใจและกำกับความประพฤติ หรือเป็นธรรมที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้ปกครอง ถ้าปฏิบัติตนโดยใช้พรหมวิหารเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตแล้ว จึงจะชื่อว่าได้ดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ ดัง ในพรหมสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงสกุลที่มีพรหม ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีพรหม บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบุรพาจารย์ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีบุรพเทพ บุตรของสกุลใดบูชามารดาบิดาภายในเรือนตน สกุลนั้นชื่อว่า มีอาหุไนยบุคคล

คำว่า “พรหม” นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพาจารย์” นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “บุรพเทพ” นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา คำว่า “อาหุไนยบุคคล” นี่เป็นชื่อของมารดาบิดา ๒ ข้อ นั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่บุตร...^{๔๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของพรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตแบบหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ นอกจากนี้พรหมวิหาร ยังมีความหมายที่สามารถแปลอีกในหนึ่งว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม หรือธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหมหรือเป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่^{๔๘}

องค์ประกอบของพรหมวิหารธรรม หรือ พรหมวิหารมี ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

๒. กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดปล่อย บำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

๓. มุทิตา หมายถึง ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง ประกอบด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงชีวิตตามปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ผู้ดำรงอยู่ในธรรมที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตาชั่ง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัย และปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้ง รู้จักวางเฉยสงบใจมอง ในเมื่อไม่มีกิจควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่ตนรับผิดชอบของตน^{๔๙}

^{๔๗} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม ,พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘) หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

๓.๒.๕ ธรรมที่ตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะอุบาสิกา

ธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ ประการนี้ อยู่ในธรรมหมวดอุบาสกธรรม ๕ ประการ โดยเป็นข้อปฏิบัติในการกระทำตนในการเป็นอุบาสิกาที่ดี มีศีล มีศรัทธา มีปัญญา เชื่อในสิ่งที่ถูกต้องและกระทำตนในการบำรุงและช่วยกิจการทางพระพุทธศาสนา อีกทั้ง การเกื้อกูลพระสงฆ์ ถือเป็นหน้าที่ของอุบาสกอุบาสิกา เพราะการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์อยู่ด้วยได้เพราะการอุปถัมภ์บำรุงของอุบาสกอุบาสิกา อีกทั้งยังเป็นการสอนให้รู้จักการให้ การเสียสละ เพื่อกำจัดความตระหนี่ ถือว่าเป็นการกระทำความดี ซึ่งเรียกว่า บุญ ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญด้วยวัตถุสิ่งของ หรือ การทำความดีด้านอื่น ๆ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก สรุปได้ว่า อุบาสกอุบาสิกาที่ดีต้องมีคุณสมบัติ คือ

๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา
๒. เป็นผู้ที่มีศีล
๓. เป็นผู้ไม่ถือมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล
๔. ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณา นอกศาสนา
๕. ทำอุปการะในศาสนา^{๕๐}ก่อน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้เพิ่มเนื้อหาพิเศษซึ่งมีความน่าสนใจ ดังปรากฏ ในสุปปาวาสสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับนางสุปปาวาสโกฬยิดา ซึ่งได้ถวายภัตตาหารอันประณีตและประเคนให้พระพุทธองค์ อม่นาด้วยตนเอง เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยเสร็จ ทรงวางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว ทรงตรัสกับสุปปาวาสโกฬยิดาว่า

“สุปปาวาส อริยสาวิกาผู้ให้โภชนะชื่อว่าให้ฐานะ ๔ ประการแก่ปฏิกาคห ฐานะ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑.อายุ ๒. วรรณะ ๓. สุขะ ๔. พละ

ครั้นให้อายุแล้วย่อมมีส่วนได้อายุอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ ครั้นให้วรรณะแล้วย่อมมีส่วนได้วรรณะอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ ครั้นให้สุขะแล้วย่อมมีส่วนได้สุขะอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ ครั้นให้พละแล้วย่อมมีส่วนได้พละอันเป็นทิพย์หรืออันเป็นของมนุษย์ สุปปาวาส อริยสาวิกาผู้ให้โภชนะชื่อว่าให้ฐานะ ๔ ประการนี้แก่ปฏิกาคห ทักษิณาชื่อโภชนะที่อริยสาวิกาให้ ซึ่งปรุงอย่างดี สะอาด ประณีต สมบูรณ์ด้วยรส ชื่อว่าให้ในท่านผู้ปฏิบัติตรง ประกอบพร้อมด้วยกิริยามารยาท ๑ ถึงความเป็นใหญ่ ๒ ทักษิณานั้นเชื่อมต่อบุญกับบุญทักษิณามีผลมาก ที่พระพุทธเจ้าผู้รู้แจ้งโลกทรงสรรเสริญ ชนผู้ระลึกถึงยัญญ๓ เช่นนั้น เกิดความยินดี เทียวไปในโลกกัจจิมลทินคือความตระหนี่พร้อมทั้งรากเหง้า ไม่ถูกใครนิทา ย่อมเข้าถึงฐานะคือสวรรค์^{๕๑}

พระสูตรนี้ จะเป็นการอธิบายให้สตรีได้เห็นถึงอานิสงส์ที่ได้รับจากการถวายอาหารแก่ภิกษุสงฆ์เพื่อความเข้าใจและนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องสมควร นอกจากนี้ สตรีพึงเข้าใจว่า การเกื้อกูลพระสงฆ์นั้น ถือเป็นหน้าที่หลักของคฤหัสถ์ชาวพุทธ เพราะชีวิตของพระสงฆ์ดำรงอยู่ได้ก็ด้วยอุบาสกอุบาสิกา คอยอุปถัมภ์บำรุง การเกื้อกูลพระสงฆ์นั้นยังเป็นการสอนธรรมแก่สตรีให้รู้จักลดความ

^{๕๐} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒.

^{๕๑} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕.

ตระหนี่ลง รู้จักการเสียสละ พระพุทธรูปองค์ทรงตรัสถึงหลักธรรม หรือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสิกา เรียกว่า **อุบาสกธรรม ๗** สรุปได้ดังนี้

๑.ไม่ขาดการเยี่ยมเยียนพบปะพระภิกษุ

๒.ไม่ละเลยการฟังธรรม

๓.ศึกษาในอธิศีล

๔.มากด้วยความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นเถระ นวกะ และปุณกลาง

๕.ไม่ฟังธรรมด้วยตั้งใจจะคอยฟังโทษติเตียน

๖.ไม่แสวงหาทักษิณายานนอกหลักคำสอนนี้

๗.กระทำความสนับสนุนในพระศาสนานี้เป็นเบื้องต้น คือ ขวนขวายในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา^{๕๒}

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมหรือธรรม เป็นคำสอนซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา ดังพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า

“ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรม ก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็มองเห็นธรรม”^{๕๓}

ตาราง : ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีจำแนกตามบทบาท

ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรี	เรื่อง	พระไตรปิฎก / อื่น ๆ
๓.๒.๑ ธรรมที่ทรงตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะผู้หญิง	อาเวณิกทุกขสูตร (ธรรมว่าด้วย ความทุกข์เฉพาะ ๕ ประการของสตรี) ฐานสูตร (ธรรมว่าด้วย ฐานะ ๕ ประการที่สตรีพึงปรารถนา) ปฏิฉนกันสูตร (ธรรมว่าด้วย สตรีพึงปิดบังเอาไว้จึงจะงาม) มาตุคามสูตร (ธรรมว่าด้วย คุณสมบัติของสตรีที่บุรุษหมายปอง) ตีหิธัมเมหิสสูตร (ธรรมว่าด้วย สิ่งที่ดีที่สตรีไม่พึงกระทำ) หลักธรรม เบญจศีล (ธรรมสำหรับความประพฤติชอบทางกายและวาจา) อารยวัฑฒิ ๕ (ธรรมสำหรับการสร้างความเจริญ) ทิส ๖ (ธรรมเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันรอบข้าง) สังคหัตถุ ๔ (ธรรมสำหรับการยึดเหนี่ยวใจคน) อิทธิบาท ๔ (ธรรมเพื่อยังความสำเร็จตามเป้าหมาย)	ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๒/๓๑๔. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๑/๓๓๑. อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๒/๓๘๑. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๔/๓๑๕. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๓/๓๒๕. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๓/๓๓๓. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖.๒๗๖.
๓.๒.๒ ธรรมที่ทรงตรัสเกี่ยวกับสตรีในฐานะบุตร	ปุตตสูตร (ธรรมว่าด้วย บุตรใน ๓ ลักษณะ) หลักธรรม ทิสเบื้องต้น มารดาบิดา (ธรรมว่าด้วยบุคคลที่ควรบูชา)	ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑. ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๕๒} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒.

^{๕๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗.

ธรรมที่ พระพุทธเจ้าตรัส สอนสตรี	เรื่อง	พระไตรปิฎก / อื่น ๆ
๓.๒.๓ ธรรมที่ทรง ตรัสเกี่ยวกับสตรีใน ฐานะภรรยา	ปฐมสังวาสสูตร (ธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันของสามีและภรรยา) ภริยาสูตร (ธรรมว่าด้วยภรรยา ๗ ลักษณะ) ปฐมพันธสูตร (ธรรมว่าด้วย ลักษณะสตรีที่สามารถครองใจบุรุษ) ปสัยหสูตร (ธรรมว่าด้วยลักษณะของสตรีที่สามารถครองใจสามี) หลักธรรม กุลจิรัฏฐิติธรรม (ธรรมว่าด้วยการตั้งสตรีให้เป็นใหญ่ในเรือน) สมชีวีธรรม (ธรรมของคู่ชีวิต) ฆราวาสธรรม ๔ (ธรรมของการครองเรือน)	อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๓/๘๘. อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๒๒. อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๒๔๔. ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๕/๓๒๗. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๗๕. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๖/๙๕. ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๑.
๓.๒.๔ ธรรมที่ทรง ตรัสเกี่ยวกับสตรีใน ฐานะมารดา	ปุตตสูตร (ธรรมว่าด้วย สิ่งที่มาปรารถนาจากบุตร) หลักธรรม พรหมวิหาร ๔ (หลักธรรมประจำใจของมารดา)	อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.
๓.๒.๕ ธรรมที่ทรง ตรัสเกี่ยวกับสตรีใน ฐานะอุบาสิกา	ธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่ดี สุปวาสาสูตร (ธรรมว่าด้วย อาณิสงค์จากการถวายอาหารอัน ประณีต) หลักธรรม อุบาสกธรรม ๗ (ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญของอุบาสิกา)	อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๗/๙๕. อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๒.

จากข้อมูลในตาราง เป็นการแสดงให้เห็นว่าหลักธรรมนั้นสำคัญ เพราะพระธรรมที่ทรงนำมาแสดงนั้น พระองค์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เองแล้วนำมาเผยแผ่และบอกต่อแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามีจำนวนมาก ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ยกหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับสตรี เพื่อให้สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดความงามแห่งชีวิต โดยเมื่อผู้ปฏิบัติสามารถนำปัญญอันประกอบด้วยธรรมนั้นมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต เพื่อความผาสุกแก่ตนเองและสังคม

๓.๓ ผลลัพธ์ทางพระพุทธศาสนาที่สตรีได้รับ (ครึ่งพุทธกาล)

การที่สตรีได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และได้พบกับพระพุทธเจ้า ส่งผลให้สตรีทั้งภิกษุณีและอุบาสิกาจำนวนมาก ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในด้านต่าง ๆ รวมทั้ง ส่งผลให้สตรีมีโอกาสบรรลุธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ในหัวข้อนี้ เป็นการศึกษาเรื่องหลักการแต่งตั้งเอตทัคคะ รวมทั้ง ลำดับชั้นต่าง ๆ ของการบรรลุธรรม โดยข้อมูลที่ศึกษาจะเป็นประโยชน์ที่ทำให้เข้าใจโดยชัดเจน เกี่ยวกับกลุ่มสตรีตัวอย่างที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาว่าเพราะเหตุใด ถึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะและลำดับชั้นที่สตรีทั้ง ๖ นั้นบรรลุธรรม

๓.๓.๑ การแต่งตั้งตำแหน่งเอตทัคคะ

ในอรรถกถาเอกนิบาตแสดงหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้พิจารณา ผู้ใดควรจะเป็นเอตทัคคะไว้ ๔ ประการ คือ

๑.โดยเหตุเกิดของเรื่อง (อัตถูปัตติโต) คือ เมื่อมีเรื่องราวใดเกิดขึ้น แล้วมีบุคคลใดแสดงความรู้ความสามารถจัดการกับเรื่องหรือเหตุการณ์นั้นให้เป็นไปด้วยดี เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น ผู้นั้นก็จะได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะเช่น นางวิสาขาลิ้มเครื่องประดับ พระอานนท์เป็นผู้ใช้มีอภัยแก่ไว้ให้ นางวิสาขาจึงขายเครื่องประดับนั้นนำเงินมาสร้างวัดบุพพาราม และถวายสิ่งอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก จึงได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะ

๒.โดยการมาก่อน (อาคมโนโต) คือ ผู้นั้นได้เคยสั่งสมบุญมาตั้งแต่อดีตชาติ และได้ตั้งความปรารถนาเพื่อจะเป็นเอตทัคคะด้วย ดังจะเห็นได้จากอดีตชาติของพระปฎาจาราเถรี เป็นต้น

๓.โดยความเป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญ (จิณณวสีโต) คือ ผู้ที่จะได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะนั้น จะต้องเชี่ยวชาญในสิ่งนั้นมากเป็นพิเศษ มากกว่าคนอื่น ๆ เช่น พระนางมหาปชาบดี ซึ่งเป็นเลิศในความเป็นผู้มีประสบการณ์ชีวิตมาก (รัตตัญญู)

๔.โดยความเป็นผู้ยิ่งด้วยคุณ (คุณาติเรกโต) คือ ผู้นั้นมีความรู้ความสามารถเหนือกว่าผู้อื่นที่มีความรู้ความสามารถอย่างเดียวกัน เช่น นางวิสาขามีเมตตา แต่เมื่อเทียบกับพระนางสากวดีแล้ว นางวิสาขามีความโดดเด่นน้อยกว่านางสากวดี เป็นต้น^{๕๔}

๓.๓.๒ ลำดับพระนามพระพุทธเจ้าที่สตรีผู้เป็นเอตทัคคะเริ่มตั้งความปรารถนา

ลำดับพระพุทธเจ้าในที่นี่หมายถึง พระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ที่พระพุทธเจ้าโคตรมะทรงได้พบ แสดงความปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและบำเพ็ญบารมี สตรีผู้เป็นเอตทัคคะก็ได้พบเช่นเดียวกัน

๑. พระพุทธเจ้าที่ปิงกร ๒. พระพุทธเจ้าโกณฑัญญะ ๓. พระพุทธมณฑล ๔. พระพุทธเจ้าสุมนะ ๕. พระพุทธเจ้าเรวตะ ๖. พระพุทธเจ้าโสภิตะ ๗. พระพุทธเจ้าอนิมทสสี ๘. พระพุทธเจ้าปทุมะ ๙. พระพุทธเจ้านารทะ ๑๐. พระพุทธเจ้าปทุมุตระ ๑๑. พระพุทธเจ้าสุเมธะ ๑๒. พระพุทธเจ้าสุชาตะ ๑๓. พระพุทธเจ้าปิยทสสี ๑๔. พระพุทธเจ้าอัทธทสสี ๑๕. พระพุทธเจ้าธรรมทสสี ๑๖. พระพุทธเจ้าสิทธิธตะ ๑๗. พระพุทธเจ้าติสสะ ๑๘. พระพุทธเจ้าปัสสะ ๑๙. พระพุทธเจ้าวิปัสสี ๒๐. พระพุทธเจ้าสิขี ๒๑. พระพุทธเจ้าเวสสภู ๒๒. พระพุทธเจ้ากุกสันธะ ๒๓. พระพุทธเจ้าโกณฑมนะ ๒๔. พระพุทธเจ้ากัสสปะ ๒๕. พระพุทธเจ้าโคตมะ(ศากยวงศ์)^{๕๕}

๓.๓.๓ การบรรลุลุทธิธรรม

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า สรรพสัตว์ทั้งปวงมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา โดยเฉพาะมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐสามารถพัฒนาจิตวิญญาณของตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, *ชีวประวัติแห่งการบรรลุลุทธิธรรม ๔๖ อุบาสิกา พุทธสาวิกา*, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๔๖.

^{๕๕}ดูรายละเอียดใน ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, *ภิกษุณีพระอรหันต์*, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐.

หมดกิเลสเป็น อริยบุคคลได้ ในความหมายของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อริยบุคคล คือ บุคคลผู้เป็นอริยะ หรือท่านผู้บรรลุลหริวิเศษมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น^{๕๖}

๓.๓.๔ ระดับการบรรลุลหริ

การบรรลุลหริในพระพุทธศาสนา มี ๔ ชั้น จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้

การบรรลุลหริระดับที่ ๑ เรียกว่า พระโสดาบัน หมายถึง ผู้ถึงกระแสมรรคที่นำไปสู่พระนิพพาน เป็นอริยบุคคลขั้นแรกในสี่ขั้นของพระพุทธศาสนา การบรรลุลหริระดับนี้ สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปราคาส พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุลหริขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ในขั้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล ผู้ที่บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน เป็นผู้ได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา

การบรรลุลหริระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะสามารถบรรลุถึงพระนิพพาน เป็นอริยบุคคลขั้นที่สองในพระพุทธศาสนา การบรรลุลหริระดับนี้เป็นการกำจัดทุกข์ให้หมดไป สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปราคาส ให้หมดสิ้นและทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุลหริขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ในขั้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล ผู้ที่บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำให้พอประมาณในสมาธิ และทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา

การบรรลุลหริระดับที่ ๓ ที่เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึง ผู้ได้บรรลุในระดับในโลกมนุษย์แล้วเข้าถึงนิพพานในที่ผุดเกิดขึ้น โดยไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้อีก เป็นอริยบุคคลขั้นที่สามในพระพุทธศาสนา สามารถละสังโยชน์เพิ่มอีก ๒ อย่างจาก ๓ อย่างแรกของพระโสดาบัน เป็น ๕ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปราคาส กามราคะ และภริษะ พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุลหริขั้นนี้ ระดับมรรค เรียกว่า อนาคามีมรรคในขั้นผลเรียกว่า อนาคามีผล ผู้ที่บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามี เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้บริบูรณ์ในขั้นสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในขั้นปัญญา

การบรรลุลหริระดับที่ ๔ ที่เรียกว่า พระอรหันต์^{๕๗} หมายถึง ผู้บรรลุลหริระดับนี้เป็นผู้สิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง เป็นอริยบุคคลขั้นที่สี่ในพระพุทธศาสนา สามารถละสังโยชน์เพิ่มอีก ๕ อย่างของพระอนาคามี เป็นสังโยชน์ ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมภพตปราคาส กามราคะ ภริษะ เพิ่มอีก ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า อรหันต์มรรคในขั้นผลเรียกว่าอรหันต์ผล ผู้ที่บรรลุมีชื่อว่า พระอรหันต์ เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาสาม คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม , ๒๕๕๘), หน้า ๓๘๖.

^{๕๗} พระอรหันต์ คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลขั้นสูงสุดผู้ได้บรรลุอรหันต์ผล พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม , ๒๕๕๘), หน้า ๕๑๕.

๓.๔ เรื่องราวชีวิตของสตรี ๖ ท่าน

ในหัวข้อนี้ เป็นการหยิบยกเรื่องราวของสตรีจำนวน ๖ ท่าน มาเพื่อทำการศึกษาพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นกรณีศึกษาตัวอย่าง ซึ่งประกอบด้วย

๑. สตรีที่เป็นภิกษุณีจำนวน ๔ ท่าน ได้แก่ พระมหาปชาบดีโคตมี พระปฐาจาราเถรี พระภัททากัจจนาเถรี และพระกิสสาโคตมีเถรี

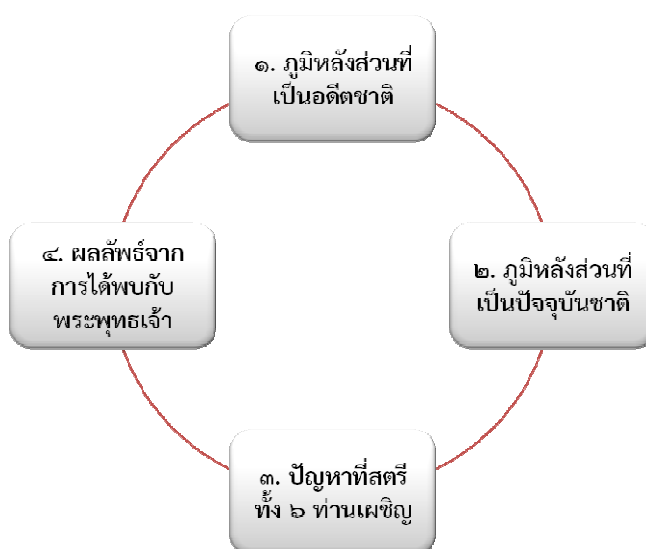
๒. สตรีที่เป็นอุบาสิกาจำนวน ๒ ท่าน ได้แก่ นางวิสาขาและพระนางสามาวดี โดยเนื้อหาของหัวข้อนี้จะอยู่ภายใต้กรอบการศึกษา ดังนี้

๑) ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ จะช่วยให้เข้าใจถึงการบำเพ็ญบารมีของสตรีทั้ง ๖ ท่าน ที่มีผลต่อการบรรลุธรรม โดยเริ่มต้นจากการได้พบกับพระพุทธเจ้าในอดีตและการตั้งความปรารถนาเพื่อจะเป็นเอตทัคคะ

๒) ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ จะช่วยในทราบว่ามีสตรีทั้ง ๖ ท่าน มีวรรณะ สถานภาพทางสังคม ชาติภูมิ การศึกษา การแต่งงาน รวมทั้งมีอุปนิสัยเป็นอย่างไร

๓) ปัญหาที่สตรีทั้ง ๖ ท่านเผชิญ จะช่วยให้ทราบเรื่องราวของปัญหาและเหตุที่ทำให้สตรีนั้นประสบกับความทุกข์ จนเป็นที่มาของเหตุการณ์ที่ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในสถานการณ์ต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนธรรมอะไร แต่สตรีทั้ง ๖ ท่าน จนเป็นเหตุทำให้สตรีทั้ง ๖ ท่านพ้นจากความทุกข์

๔) ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า ทำให้ทราบว่าเมื่อสตรีทั้ง ๖ ท่าน ได้รับฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า รวมถึงเหตุปัจจัยต่าง ๆ ในส่วนที่เป็นอดีตชาติ มีส่วนช่วยให้สตรีทั้ง ๖ ท่าน พ้นจากความทุกข์จนกระทั่งสามารถบรรลุธรรม อีกทั้ง ยังได้รับการยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ ได้ด้านต่าง ๆ อันเหมาะสมตามฐานะและการปฏิบัติที่ได้สะสมมา

๓.๔.๑ เรื่องราวของพระนางมหาปชาบดีโคตมี

๓.๔.๑.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เกิดเป็นบุตรสาวอยู่ในกรุงหงสาวดี มีฐานะมั่งคั่ง และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรมอยู่เป็นนิจ ต่อมาเห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้รู้ราตรีนาน แล้วเกิดศรัทธา ตั้งจิตปรารถนาจะได้เป็นเช่นพระภิกษุณีรูปนั้นจึงได้ทำกุศลเพิ่มมากขึ้น พระนางได้ถวายมหาทาน และปัจจัยเป็นอันมากแด่พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระสงฆ์เป็นเวลา ๗ วัน รักษาศีลจนตลอดชีวิต สิ้นจากอัตภาพนั้นไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีสรรพสิ่งพร้อมบริบูรณ์ ๑๐ ประการ คือ ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ อายุ วรรณะ สุข ยศ รุ่งเรือง และเป็นใหญ่เหนือเทพอื่น ๆ ได้เป็นพระมเหสีของท้าวอมรินทร์ แต่ผลของกรรมทำให้พระนางต้องเวียนว่ายตายเกิดในสุคติภูมิต่าง ๆ

จนกระทั่งมาถึงพุทธันดรหนึ่ง พระนางก็ไปเกิดเป็นหัวหน้าทาสี ซึ่งมีทาสีบริวาร ๕๐๐ คน ในกรุงพาราณสี ครั้นนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ลงจากจอมเขานันทมุลกะ เพื่อไปจำพรรษาที่ป่าอสิปัตตะ มีความต้องการช่างฝีมือดีเพื่อทำกุฏิสำหรับเข้าพรรษา พระนางพร้อมทาสีบริวารจึงได้ร่วมกันถวายเป็นการสร้างกุฏิ พร้อมทั้งชวนสามีของตนไปช่วยทำกุฏิให้พระปัจเจกพุทธเจ้าจนเสร็จ หลังจากนั้นก็ได้ถวายทานโดยรวมผ้าเนื้อหยาบของทาสีคนละผืนได้ ๕๐๐ ผืนทำเป็นไตรจีวรถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ และเป็นอุปัฏฐากพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นจนกระทั่งออกพรรษา ทาสีเหล่านั้นทุกคนทำกุศลจนตลอดชีวิต ก็ไปบังเกิดใน เทวโลก ส่วนพระนางซึ่งเป็นหัวหน้าทาสีไปเกิดเป็นลูกสาวของหัวหน้าช่างทอหูก ซึ่งอยู่ไม่ไกลกรุงพาราณสี ได้มีโอกาสดูแลจัดการถวายอาหารแด่ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ทำกุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายตายเกิดในสุคติภูมิต่าง ๆ และโลกมนุษย์ จนถึงสมัยพระพุทธเจ้าสมณโคตมในปัจจุบัน^{๕๔}

๓.๔.๑.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

พระนางมหาปชาบดีโคตมี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถิยวงศ์ แห่งกรุงเทวทหะ เป็นพระธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางสุลักขณา มีพระเชษฐา ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าสุปปพุทธะ และเจ้าชายทัณฑปาณิ มีพระภคินี (พี่สาว) คือ พระนางสิริมหามายา (พระพุทธมารดา) พระนางและพระภคินีทั้งสองได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ร่วมกันตามพระราชประเพณีโบราณราชวงศ์ ซึ่งการแต่งงานในลักษณะดังกล่าวเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคมอินเดียสมัยนั้น เมื่อพระนางสิริมหามายาสิ้นพระชนม์ หลังจากประสูติพระราชโอรส (เจ้าชายสิทธัตถะ) ได้ ๗ วัน พระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ทรงสถาปนาพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระอัครมเหสีและพระมาตุจฉา (พระน้านาง) เพื่อเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะต่อไป โดยทรงมอบการเลี้ยงดูพระธิดาและพระโอรสของพระนางเอง ๒ พระองค์ คือ เจ้าหญิงสุนทรินันทา (รูปนันทา) และเจ้าชาย

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ ๑/๒๓๖.

นันทะ (นันทกุมาร) แก่พระพี่เลี้ยงนางนม ส่วนพระองค์รับหน้าที่ดูแลเจ้าชายสิทธัตถะด้วยพระองค์เอง นับได้ว่าทรงเป็นทั้งพระมารดา พระน้าและพระพี่เลี้ยงนางนม

ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออกผนวชและได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพะสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพุทธบิดา ครั้นนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงสดับธรรมที่พระพุทเจ้าตรัสว่า “อุตติภูญฺเฐ นปฺมชฺเชยฺย ธมฺมํ สุจฺริตํ จเร ธมฺมจารี สุขํ เสติ” แปลว่า บรรพชิต ไม่พึงประมาทบิณฑบาตที่ตนเที่ยวเดินรับ พึงประพฤติสุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๕๙} ยังผลให้พระเจ้าสุทโธทนะบรรลुเป็นพระโสดาปัตติผล วันต่อมา พระพุทเจ้าได้แสดงธรรมโปรดพระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยพระคาถาว่า “ธมฺมํ จเร สุจฺริตํ น นํ หุจฺจริตํ จเร ธมฺมจารี สุขํ เสติ อสมฺมํ โลเก ปรมฺหิ จ” แปลว่า บรรพชิตพึงประพฤติสุจริตธรรม ไม่พึงประพฤติทุจริตธรรม ผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^{๖๐} ส่งผลให้พระนางบรรลุพระโสดาปัตติผล พระเจ้าสุทโธทนะทรงประทับร่วมฟังธรรมเทศนาอยู่ ก็ทรงได้บรรลุพระสกทาคามีผล ในวันต่อมาพระพุทองค์ส่งตรัสมหาธรรมปาสดาก โปรดพระพุทบิดา ยังผลให้พระพุทบิดาบรรลุนาคามีผล ต่อมาในพรรษาที่ ๒-๔ แห่งพุทธกิจ พระพุทองค์ทรงเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เนื่องจากทรงสดับมาว่าพระพุทบิดาประชวรหนัก จึงเสด็จไปโปรดธรรม อนิจจตาธรรมสูตร^{๖๑} ยังผลให้พุทบิดาบรรลอรหันต์ผลเสด็จปรินิพพาน ฝ่ายพระญาติต่างเศร้าโศกเสียใจพระองค์จึงได้ตรัสอนิจจตาธรรมสูตรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อระงับความเศร้าโศกแห่งพระญาติ ครั้นนั้นยังผลให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก

สมัยต่อมา พระพุทเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งที่สอง ประทับ ณ นิโครธาราม ครั้นนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมีศรัทธาปรารถนาจะทรงทอผ้าเนื้อดีถวายพระพุทเจ้า ครั้นออกพรรษา ก็ทรงปั่นฝ้าย กรอด้วย และทอผ้าด้วยฝีมือพระหัตถ์ของพระองค์เอง ปรากฏว่าได้เนื้อผ้าประณีตมาก จึงได้ทรงน้อมถวายพระพุทเจ้าด้วยความเลื่อมใส และความเคารพอย่างสูง แต่พระพุทเจ้าไม่ทรงรับ^{๖๒} โดยให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีถวายแก่พระอชิต ซึ่งเป็นพระนวกะบวชใหม่ เป็นเหตุให้พระนางเสียพระทัยเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้ พระพุทเจ้าทรงกระทำปาฏิหาริย์เพื่อประกาศอานุภาพของสงฆ์สาวก และทรงแสดงธรรมเรื่อง ทักขินาวิวัฏฐสูตร^{๖๓} โปรดพระนางมหาปชาบดี เพื่อบรรเทาความโศกเศร้าของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้รับฟังและทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็มีปิโสมนัส ทรงดำริถึงความน่าอัศจรรย์ที่พระอริยสงฆ์สาวกก็มีพระคุณอันยิ่งควรแก่การบูชาสักการะโดยแท้ แม้แต่สังฆนวกะ ผู้บวชใหม่ในสงฆ์ก็ทรงคุณวิเศษได้ดังพระมหาเถระ ดังนั้น พระนางจึงเกิดความเลื่อมในศรัทธา น้อมถวายจีวรนั้นแก่พระนวกะผู้บวชใหม่รูปนั้น โดยเชื่อว่าการน้อมถวายจีวรด้วยศรัทธา นี้ ก็ชื่อว่าบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉกเช่นเดียวกัน

^{๕๙} คุุรายละเอียดใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘-๑๖๙/๘๕

^{๖๐} คุุรายละเอียดใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘-๑๖๙/๘๕

^{๖๑} คุุรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๘/๑/๑๗๘.

^{๖๒} คุุรายละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๔๒๔.

^{๖๓} คุุรายละเอียดใน ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๓๗๘/๔๒๗.

๓.๔.๑.๓ ปัญหาชีวิตของพระนางมหาปชาบดีโคตมี

หลังจากที่พระพุทธบิดาเสด็จปรินิพพาน มีเหตุการณ์วิวาทกันระหว่างศากยะและโกลิยะในเรื่องการใช้น้ำทำการเกษตรจากแม่น้ำโรหิณี พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นพระญาติกันทั้งสองฝ่ายจึงเสด็จมาโปรด เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ ทรงแสดงธรรมเทศนา กลหวิวาทสูตร^{๖๔} โปรดบรรดาพระญาติ ตามลำดับ เหตุการณ์ในครั้งนั้นส่งผลให้ศากยะกุมาร ๕๐๐ พระองค์เสด็จออกทรงผนวชด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ส่วนนางปาทปจาริกาของพระกุมารเหล่านั้น ทุกคนต้องการออกบวชตามพระสวามีของตน จึงขอให้พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งทางมีศรัทธาในเพศบรรพชิต เป็นผู้นำไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อทูลขอให้สตรีออกบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ครั้งนั้นเอง พระนางมหาปชาบดีโคตมี ได้ทูลขอบรรพชา กับพระพุทธองค์เป็นครั้งแรก แต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสห้ามดังมีข้อมูลปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“อย่าเลย โคตมี เธออย่าขบใจการที่มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^{๖๕}

ถึงแม้พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงทูลขออนุญาตให้สตรีบวชเป็นบรรพชิตถึงสามครั้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสห้ามถึงสามครั้ง พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงเสียพระทัยที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นบรรพชิต ทรงเป็นทุกข์ ทรงกันแสง มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร พลงถวายบังคมพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จกลับไป หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากกรุงกิลพัสดุ์แล้วเสด็จกลับพระนครเวสาลี ประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาปามหาวัน ครั้งนั้นเอง พระนางมหาปชาบดีโคตมีรับสั่งให้ปลงพระเกศาของพระนาง แล้วทรงครองผ้ากาสายะ (ผ้าย้อมน้ำฝาด) ทรงพาเหล่าศากิยานีทั้งหมดเสด็จถึงกรุงเวสาลี ภูฏาคารศาลา พระนางมีพระบาททั้ง ๒ ระเบียบ มีพระวรกายเกลือกกลั้วด้วยธุลี มีทุกข์เสียพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ภายนอกซุ้มประตู พระอานนท์เห็นเข้าจึงสอบถามได้ความว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีประสงค์ออกบวชในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตถึง ๓ ครั้ง เมื่อพระอานนท์ทราบความจึงได้อ้อนวอนทูลขออนุญาตจากพระพุทธองค์ ดังที่ข้อความปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้ มีพระบาทระบม พระวรกายเปราะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ภายนอกซุ้มประตู เพราะพระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”^{๖๖}

พระอานนท์ได้ทูลขออนุญาตถึง ๓ ครั้ง แต่พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ด้วยเพระปัญญอันมากของพระอานนท์ จึงคิดหากุศลโลบายเพื่อทูลขออนุญาตจากพระพุทธองค์ หากมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๗๐/๗๐๘.

^{๖๕}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

^{๖๖}อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

“อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตตผลได้”^{๖๗}

ครั้งนั้น พระอานนท์จึงได้กราบทูล โดยอธิบายเหตุผลว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระมาตุจฉาของพระพุทธเจ้า ทรงมีอุปการะมาก เคยประทับประคองดูแลถวายน้ำนมเมื่อครั้งพุทธมารดาเสด็จสวรรคต จึงขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาต จากเหตุผลดังกล่าว พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตบรรพชาและอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ด้วยการให้ยอมรับภิกษุอันเข้มงวด เรียกว่า ครุธรรม ๘ ประการ^{๖๘} ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ โดยยึดถือตลอดชีวิต ดุจทรงรับพระมาลาขึ้นประดับพระเกศา พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงถือเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา ภายหลังจากที่ พระพุทธเจ้าทรงพุทธานุญาตให้พระนางมหาปชาบดีบรรพชาเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์ ดังข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

“อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ พรหมจรรย์ก็จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธิสมจะดำรงอยู่ได้ ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ บัดนี้ พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน ทั้งสัทธิสมจะดำรงอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี...เปรียบเหมือนตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย จะถูกโจรปล้นทรัพย์ทำร้ายได้ง่าย...เปรียบเหมือนहनอนขยอกที่ลงในนาข้าวสาธซึ่งอุดมสมบูรณ์ ก็ทำให้นาข้าวนั้น คงอยู่ได้ไม่นาน...เปรียบเหมือนเปลี้ยที่ลงในไร่อ้อยซึ่งอุดมสมบูรณ์ ก็ทำให้อ้อยนั้นคงอยู่ได้ไม่นาน อานนท์ เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการไว้ เพื่อไม่ให้ภิกษุณีล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต เปรียบเหมือนคนกันน้ำที่สระใหญ่ไว้ เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำไหลออกฉะนั้น”^{๖๙}

พระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงมีพระชนม์มียาวถึง ๑๒๐ พรรษา เมื่อถึงเวลาจะปลงอายุสังขารก็ได้ทูลลาพระพุทธเจ้า ณ เมืองเวสาลีเสด็จปรินิพพาน^{๗๐}

๓.๔.๑.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า

พระนางมหาปชาบดีโคตมีพากเพียรบำเพ็ญธรรมทั้งปวงที่พระพุทธองค์ตรัสสอน มาไม่นานก็ส่งผลให้พระนางบรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทา ส่วนภิกษุณี ๕๐๐ รูปที่เหลือ ได้อภิญญา ๖ ตลอดเวลาที่เป็นภิกษุณีพระนางฯ ทรงมีความมั่นคงในการปฏิบัติธรรม การใดที่เกี่ยวกับภิกษุณีสงฆ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีจะทรงรับเป็นภาระ และหากมีข้อขัดข้องในการปฏิบัติก็จะนำความขึ้นกราบทูลขอคำแนะนำจากพระพุทธเจ้าเพื่อวางรากฐานให้แก่ภิกษุณี^{๗๑} นอกจากนี้ พระนางได้รับยกย่องให้ดำรงภิกษุณีผู้เป็นรัตตัญญู (ผู้มีประสบการณ์ชีวิตมาก)^{๗๒}

^{๖๗} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

^{๖๘} คุรยละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒.

^{๖๙} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖.

^{๗๐} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ษัญเเสน, **สตรีในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๕.

^{๗๒} อก.เอกก (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

๓.๔.๒ เรื่องราวของพระปญฺจาราเถรี

๓.๔.๒.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

สมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ นางเกิดในตระกูลเศรษฐี กรุงหังสวดี ได้มีโอกาสฟังธรรม และได้เห็นพระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่ง ในตำแหน่งเป็นเลิศทางด้านทรงพระวินัย สังฆมบุญ บารมี ปราภวนาตำแหน่งนั้นบ้าง นางทำกุศลตลอดชีวิต เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ครั้นพระพุทธเจ้านามว่ากัสสปะ นางถือกำเนิดเป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๓ ของพระเจ้ากิกิ มีนามว่า ภิกษุณี ทรงประสูติพรหมจรรย์ตลอด ๒๐,๐๐๐ ปี ได้ให้สร้างบริเวณถวายภิกษุสงฆ์ ขณะนั้นพระ ศาสดาทรงพยากรณ์ว่านางจะสำเร็จในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะ^{๗๓}

๓.๔.๒.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

พระปญฺจาราเถรี เดิมเป็นธิดาของเศรษฐีผู้มีสมบัติมั่งคั่ง อยู่ในกรุงสวดี มีรูปร่าง งาม เมื่อตอนอายุได้ ๑๖ ปี บิดามารดาให้ขึ้นไปอาศัยอยู่บนปราสาท ๗ ชั้น แต่ก็แอบลักลอบคบกับ ชายหนุ่มคนใช้ในเรือน ครั้นเวลาต่อมาบิดามารดาได้หาชายหนุ่มที่มีชาติตระกูลเสมอใกล้เคียงกัน เพื่อให้แต่งงานด้วย แต่สุดท้ายแล้วก็ได้ทำการนัดแนะกับชายหนุ่มคนใช้นี้ออกจากเรือนไปอาศัยอยู่ ด้วยกัน ดังปรากฏในอรรถกถาความว่า

“ได้ยินว่า มารดาบิดาจักยกฉันให้แก่ตระกูลโน้น ในกาลที่ฉันไปยังตระกูลผัว ท่านแม่ถือบรรณาการเพื่อฉันมาแล้ว ก็จักไม่ได้เข้าไปในที่นั้น ถ้าท่านมีความรักในฉัน ก็จง พาฉันหนีไปโดยทางใดทางหนึ่งในบัดนี้แล”^{๗๔}

เมื่อตัดสินใจหนีออกจากเรือนก็ไปอาศัยอยู่บ้านแห่งหนึ่ง กลางป่า ไม่นานมากนัก ก็ ตั้งครรภ์บุตร ๒ คน การตัดสินใจออกจากเรือนกับคนใช้ในครั้งนั้น มีหลายเหตุการณ์ปรากฏขึ้นกับนางฯ นางต้องเผชิญกับปัญหาชีวิตนานัปการ มีโอกาสพบกับพระพุทธเจ้า รับฟังพระธรรมเทศนา และบรรลุ ธรรมในลำดับต่อมา

๓.๔.๒.๓ ปัญหาชีวิตของพระปญฺจาราเถรี

นางปญฺจาราตัดสินใจออกจากเรือนไปกับคนใช้ครั้งนั้น ไม่นานนักก็ได้ตั้งครรภ์บุตรคน แรก ตั้งปรารถนาว่าเมื่อคลอดบุตรจะกลับไปคลอดยังบ้านของตน แต่ก็ไม่เป็นผลเนื่องจากถูกสามีห้าม ไว้ ต่อมานางตั้งครรภ์บุตรคนที่ ๒ จึงได้พยายามอ้อนวอนสามีอีกครั้ง เพื่อกลับไปยังกรุงสวดีเพื่อ คลอดบุตรที่บ้านตน แต่ก็ยังไม่เป็นผลสำเร็จดังเดิม เนื่องจากสามีเกรงกลัวโทษที่จะได้รับจึงไม่ยอม กลับไป ในครั้งนี้เอง นางฯ ตัดสินใจแอบหนีไปโดยลำพัง เมื่อสามีกลับมาไม่เจอ จึงได้สอบถามจาก เพื่อนบ้านได้ความว่า นางกลับไปยังบ้านมารดาบิดาเพื่อคลอดบุตร จึงออกตามหา เดินตามรอยเท้าไป จนเจอ ขณะนั้นมีเมฆหนา ฝนกำลังตกหนัก พายุร้องคำรามเสียงดัง นางเริ่มรู้สึกปวดครรภ์เหมือนใกล้ จะคลอดบุตร ฝ่ายสามีจึงหาเตรียมพื้นที่เพื่อให้นางและบุตรได้หลบฝน แต่โชคร้ายมีงูพิษเลื้อยออกมา บริเวณพุ่มไม้หลังจอมปลวก ฉกกัดสามีจนเสียชีวิต ในขณะนั้นเอง นางปญฺจารามีอาการปวดท้อง อย่างหนักจึงให้กำเนิดบุตรคนที่ ๒ ท่ามกลางสายฝนที่ตกลงมาอย่างหนัก ด้วยทุกข์เวทนา นางฯ ใช้

^{๗๓}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๔๔๘/๑๘๕.

^{๗๔}ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒/๖๔๔.

ร่างกายของตนปกป้องลูกน้อย โดยเท้าไว้กับพื้นดิน โดยเข้าและมือทั้ง ๒ ไว้กลางอกเพื่อกันบุตรจากฝนที่ตกหนักตลอดทั้งคืน ในเช้าวันรุ่งขึ้น จึงได้อุ้มบุตรทั้งสองเดินออกตามหาสามี จนพบสภาพรางสามีนอนเสียชีวิตอยู่บริเวณจอมปลวก นางฯ เสียใจเป็นอันมาก คิดว่าตนเป็นต้นเหตุให้สามีต้องตาย หลังจากนั้นจึงเดินมุ่งหน้ากลับไปยังกรุงสวตถิเพื่อหาที่พึ่งพิงคือมารดาบิดา ระหว่างการเดินทางต้องข้ามฝั่งแม่น้ำอรวดี มีน้ำสูงประมาณหัวเข่าแต่เชี่ยวกราก สาเหตุจากฝนที่ตกหนักตลอดทั้งคืน นางฯ พยายามอุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปยังฝั่งตรงกันข้ามก่อน จึงกลับมารับบุตรคนโต ในขณะนั้น มีเหยี่ยวตัวหนึ่งได้โฉบเอาบุตรน้อยที่นอนอยู่อีกฝั่งไป ขณะนั้นนางปฏาจาราอยู่กลางแม่น้ำกำลังข้ามไปรับบุตรคนโต ทันทีที่หันไปเห็นเหยี่ยวโฉบบุตรคนเล็กไป จึงได้พยายามร้องตะโกนพร้อมโบกมือทั้งสองข้างขึ้น ๓ ครั้ง เมื่อบุตรคนโตเห็นคิดวามารดาตนเรียก จึงได้กระโดดลงแม่น้ำ หวังจะข้ามมาหามารดา แต่ด้วยกระแสน้ำที่เชี่ยวกรากก็ได้พัดพาร่างบุตรชายคนโตไป จากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุให้นางต้องพักรากจากบุตรทั้งสองไป เมื่อบุตรและสามีตาย นางได้เดินรำพึงรำพันว่า “บุตรของเราคนหนึ่งถูกเหยี่ยวจับไป คนหนึ่งถูกน้ำพัดไป สามีก็ตายเสียที่หนทางเปลี่ยว”^{๗๕} เมื่อถึงกรุงสวตถิ เดินโซซัดโซเซถามหามารดาบิดาจากคนบริเวณนั้น ก็ทราบวามารดาบิดาและพี่ชายถูกบ้านถล่มลงมาทับตายตั้งแต่เมื่อคืน เนื่องจากฝนที่ตกลงมาอย่างหนัก ส่วนศพก็ตั้งเฝ้าอยู่บนตะกอน ยังมีควันปรากฏให้เห็นอยู่เมื่อทราบดังนั้น นางปฏาจาราหัวใจแทบสลาย เดินร่างกายปราศจากเสื้อผ้าเหมือนคนบ้าขาดสติ เดินไปตามถนน รำพึงรำพันว่า “บุตร ๒ คน ตายเสียแล้ว สามีของเราที่ตายเสียที่ทางเปลี่ยว มารดาบิดาและพี่ชาย ก็ถูกเผาบนเชิงตะกอนอันเดียวกัน”^{๗๖} เมื่อคนในหมู่บ้านเห็นคิดว่าเป็นคนบ้า จึงเอาขยะเทราดบนหัว โปรยฝุ่นใส่ ขว้างด้วยก้อนดินบ้าง ขณะนั้นพระพุทธรูปประทับอยู่ ณ วิหารเชตวัน (วัดที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย) พระองค์ทรงแสดงธรรมต่อพุทธบริษัท ๔ ณ เวลานั้น ทรงทอดพระเนตรไปที่นางปฏาจารา ทรงรู้สึกถึงความกล้าแห่งมานของนางฯ ที่ได้เคยตั้งความปรารถนาไว้ในแต่ชาติก่อน พระองค์จึงได้ตรัสกับพุทธบริษัทว่าอย่าได้ห้ามขวางทางให้นางเข้ามาในที่ประทับ หลังจากนั้นทรงตรัสว่า “จงกลับได้สติเถิด น้องหญิง”^{๗๗} หลังจากนั้น นางฯ ได้เล่าถึงเหตุแห่งความเศร้าโศก โดยพระพุทธรูปทรงตรัสธรรมว่า

“ ปฏาจารา เจ้าอย่าวิตกไปเลย เจ้ามาเราผู้สามารถจะเป็นที่พึ่งของเจ้าได้ ก็บัดนี้ เจ้าหลั่งน้ำตา เพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุ ฉันทิด ในสังสารวัฏที่ไม่สามารถรู้เบื้องต้นเบื้องปลายได้ ก็ฉันทัน น้ำตาที่หลั่งเพราะความตายของลูกเป็นต้นเป็นเหตุ ยิ่งมากกว่าน้ำของมหาสมุทรทั้ง ๔”^{๗๘}

เมื่อพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมเรื่องสังสารวัฏที่ไม่สามารถรู้เบื้องต้นและที่สุดได้ ความเศร้าโศกของค้อยเบาบางลง จึงทรงแสดงธรรมด้วยพระคาถา ความว่า

“บุคคลเมื่อถึงคราวตายบุตรทั้งหลายก็ด้านทานไว้ไม่ได้บิดาก็ด้านทานไว้ไม่ได้พวกพ้องก็ด้านทานไว้ไม่ได้แม้ญาติพี่น้องก็ด้านทานไว้ไม่ได้ สัจจะ ธรรมะ อหิงสา สัจญมะ และทมะมีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้น พระอริยะทั้งหลายย่อมคบหานั่นเป็นอนามตะ (สิ่ง

^{๗๕} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๒/๖๔๗.

^{๗๖} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๒/๖๔๘.

^{๗๗} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๒/๖๔๙.

^{๗๘} ดุราลละเอียดยใน พ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๔๔๘/๑๘๙.

ไม่ตา) ในโลกบัณฑิตผู้สำรวมในศีล รู้ความจริงนี้แล้วพึงรีบเร่งชำระทางอันจะนำไปสู่ นิพพาน”^{๗๙}

เมื่อจบพระธรรมเทศนานางปฐาจารย์ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ทูลขอบรรพชาเป็นภิกษุณี ในพระพุทธศาสนา เมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้บำเพ็ญวิปัสสนาเพื่อบรรลุผลขั้นสูง เห็นความเกิดดับแห่งชีวิตสัตว์ทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนธรรมเรื่องความเกิดดับของชั้น ๕ ดังปรากฏใน พระไตรปิฎกความว่า

“ผู้เห็นความเกิดและความดับ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นความเกิดและความดับ ที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^{๘๐}

เมื่อพระปฐาจารย์เถรีฟังพระธรรมเทศนาจบยังผลให้นางบรรลอรหันตผล

๓.๔.๑.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า

พระปฐาจารย์เถรี ได้พบกับพระพุทธเจ้าแล้วมีโอกาสได้ฟังพระธรรมที่แสดงถึงอนิจจลักษณะ ความเกิดดับ สังสารวัฏที่ไม่มีประมาณ บรรลุโศดาปัตติผลก่อนบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ต่อมามีความตั้งใจเล่าเรียนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ได้บำเพ็ญสมณธรรมไม่นานนัก นางฯ ก็ได้บรรลอรหันตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมมิตา มีความชำนาญในฤทธิ์ในทิพย์โสตธาตุและเจโตปริยญาณ^{๘๑} ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า ความว่า “ปฐาจารย์เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้ทรงวินัย”^{๘๒}

๓.๔.๓ เรื่องราวของพระภิกษุภิกษุณีจางานาเถรี

๓.๔.๓.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

ในสมัยพระพุทธเจ้านามว่าที่ปิงกร ครั้งนั้น พระพุทธเจ้า (โคตมะ) ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ชื่อสุเมธ พระองค์ได้ตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในครั้งแรก ครั้งนั้น พระเถรีเป็นสตรี เกิดในสกุลพราหมณ์ นามว่า สุมิตตา ถีอดอกอุบลไป ๘ กำเพื่อบูชาพระพุทธเจ้าที่ปิงกร หันไปเห็นฤๅษีสุมธ มีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะบำเพ็ญโพธิญาณ นางจึงถวายเป็นดอกบัวแก่สุเมธฤๅษี แล้วกล่าวว่า

“ข้าแต่พระฤๅษี ดอกอุบล ๕ กำ จงเป็นของท่านดอกอุบล ๓ กำ จงเป็นของหม่อมฉัน ข้าแต่พระฤๅษี ดอกบัว ๓ กำของหม่อมฉัน กับดอกบัว ๕ กำของท่านนั้น จงมีผลเสมอกันเพื่อประโยชน์แก่พระโพธิญาณของท่าน”^{๘๓}

ฤๅษีสุมธรับดอกบัวไปแล้วนำไปบูชาพระพุทธเจ้าที่ปิงกร พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ฤๅษีสุมธและพระนางไว้ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า

^{๗๙}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๔๔๘/๑๙๐.

^{๘๐}ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๓/๓๗.

^{๘๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๔๔๘/๑๙๖.

^{๘๒}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๘/๓๐.

^{๘๓}ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๖๙/๕๐๒.

“ท่านฤาษีผู้เป็นใหญ่ อุบาสิกานี้จักเป็นผู้มีจิตเสมอกัน มีการกระทำเสมอกัน มีปกติทำร่วมกันจักเป็นที่น่ารักเพราะการกระทำเพื่อประโยชน์แก่ท่านจักเป็นหญิงมีรูปร่างน่าดูน่าชม น่ารักยิ่งน่าชอบใจ มีวาจาอ่อนหวาน มีฤทธิ์เป็นธรรมชาติของท่าน อุบาสิกานี้ จักรักษา กุศลธรรม เหมือนพวกเจ้าของรักษาเครื่องสมุทจะอนุเคราะห์ท่าน จักบำเพ็ญบารมีเพื่อท่าน ละกิเลสได้ตั้งพญาราชสีห์ละกรแล้ว จักบรรลुพระโพธิญาณ”^{๘๔}

สมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ นางเกิดในสกุลหนึ่ง ได้เข้าเฝ้าฟังธรรม และได้เห็น การแต่งตั้งภิกษุณีผู้เลิศทางมหาภิณยุา จึงทำกุศลเพื่อปรารถนาตำแหน่งนั้น

๓.๔.๓.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

พระภัททากัจจนาเถรี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถียวงศ์ แห่งกรุงเทวทหะ เป็นพระธิดาของพระเจ้าสุปปพุทธะและพระนางอมิตา เป็นสหชาติกับเจ้าชายสิทธัตถะ เนื่องจากประสูติวันเดียวกัน เมื่อเจริญวัยถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ โภคสมบัติ มียศ มีศีล สมบูรณ์ มีชื่อว่า ยโสธรา และอีกชื่อว่า เจ้าหญิงพิมพา แปลว่า รูปทอง ครั้นเมื่อพระชนษาได้ ๑๖ ปี ก็ได้รับการ ทาบทามจากพระเจ้าสุทโธทนะ ต่อมาได้อภิเษกสมรสตามราชประเพณี เป็นพระมเหสีของเจ้าชาย สิทธัตถะ เมื่ออภิเษกสมรสแล้วพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงโปรดให้สร้างปราสาท ๓ ฤดู เจ้าหญิงยโสธรา มี ความสุขอย่างยิ่งตลอดระยะเวลา ๑๓ ปี จนประสูติราหุลกุมาร^{๘๕}

๓.๔.๓.๓ ปัญหาชีวิตของของภัททากัจจนาเถรี

หลังจากพระนางยโสธราอภิเษกสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๑๓ ปี เจ้าชาย สิทธัตถะเกิดความเบื่อหน่ายในการครองเพศฆราวาส จึงตัดสินใจเสด็จออกผนวช โดยจากพระ นางยโสธราและราหุลกุมารไปเพื่อแสวงหาโมกข์ธรรม หลังจากทีพระพุทโธองค์บรรลุเป็นสมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าและเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อทรงกระทำการสงเคราะห์พระประยูรญาติ ในวัน แรกพระนางไม่ได้ออกไปต้อนรับ แต่ในวันที่สอง ขณะที่พระพุทโธองค์เสด็จออกทรงรับบาตร พระนาง ยโสธราชี้ให้พระราหุลทอดพระเนตรพระบิดาของพระองค์แต่ก็ไม่ได้ทรงออกไปทรงบาตร พระเจ้าสุ ทโธทนะจึงให้อำมาตย์ทูลเชิญ พระนางรับสั่งด้วยความน้อยพระทัยว่า “พระบิดาเจ้าข้า หากข้าฯ พระองค์ เป็นชายาที่ดีในอดีต ขอพระพุทโธองค์เสด็จมาหาข้าฯด้วย” พระเจ้าสุทโธทนะได้ยินดังนั้น จึง ทูลให้พระพุทโธองค์ได้ทรงทราบ ครั้นนั้น พระพุทเจ้าทรงให้พระราชารับบาตรจากพระองค์แล้ว ทรงเสด็จไปยังห้องบรรทมของพระนางฯ พร้อมด้วยพระอัครสาวกทั้งสอง ก่อนเข้าไปทรงตรัสกับท่าน ทั้งสองว่า “ให้พระราชาบิดาเฝ้าตามชอบใจ พวกเราไม่ควรกล่าวอะไร” แล้วเสด็จประทับนั่งบนอาสนะ ที่ปูลาดไว้ เมื่อนั้นพระนางยโสธราเสด็จมาจับที่พระบาทของพระพุทเจ้า มีพระเศียรและพระพักตร์ กลิ้งเกลือกอยู่ที่หลังพระบาท และถวายบังคมตามพระอริยาศัย ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะประทับอยู่ด้วย ได้ตรัสสรรเสริญคุณความดี ความรักที่พระนางยโสธรามีต่อพระพุทโธองค์ เป็นต้นว่า

^{๘๔} ขุ.อป.(ไทย) ๓๓/๓๗๓/๕๐๓.

^{๘๕} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, **สตรีในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ , (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่อง ศึกษาม จำกัด , ๒๕๕๕), หน้า ๗.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธิดาของหม่อมฉันพอได้สดับว่าพระองค์ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาเย ก็เปลี่ยนมานุ่งห่มกาสาเยบ้าง ได้สดับว่าพระองค์เสวยมาบรรทมบนหนเดียว ก็เสวยบนเดียวบ้าง สดับว่าพระองค์ละเลิกที่นอนใหญ่ ก็เปลี่ยนมาบรรทมบนเตียงน้อยที่ซึ่งด้วยแผ่นผ้า สดับว่าพระองค์เว้นจากดอกไม้และของหอม ก็ทรงงดเว้นบ้าง เมื่อพระญาติส่งข่าวมาว่า จะดูแลปรณินิบัติ ก็ทรงปฏิเสธ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระธิดาของหม่อมฉันเพียบพร้อมด้วยคุณอย่างนี้”^{๘๖}

เมื่อได้สดับฟังแล้ว พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

“มหาบพิตร ข้อที่พระราชธิดา ที่พระองค์รักษาอยู่ในบัดนี้ รักษาตนได้ ในเมื่อพระญาติแก่กล้าแล้วไม่น่าอัศจรรย์ เพราะเมื่อครั้งอดีตกาล พระราชธิดานี้แม้ไม่มีใครรักษาเลย ก็ยังเที่ยวอยู่ที่เชิงเขารักษาตนอยู่ได้”^{๘๗}

นอกจากนี้ ยังทรงตรัสชื่นชมพระนางยโสธราว่าพระนางทรงซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อพระองค์ไม่ได้แค่เฉพาะเพียงชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติที่ผ่านมาหลายอดีตชาติ พระนางก็เป็นคู่ทุกข์คู่ยากของพระองค์มาโดยตลอด หลังจากนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัส **จันทกนิรชาดก** เพื่อโปรดพระนางยโสธราสรุปความว่า ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เกิดเป็นกนิร มีความรักกับนางกนิรี (พระนางยโสธรา) วันหนึ่งพระราชอาพาธเสี เสด็จท่องเที่ยวไปในป่าพระองค์เดียว และได้เห็นแล้วเกิดหลงรักนางกนิรี จึงยิงกนิรเจ็บด้วยลูกศรอาพาธพิษ แล้วเจรจาขอความรักจากนางกนิรี แต่นางกนิรีไม่ยินยอม หนีขึ้นเขาเบื้องบน ประกาศว่า

“ท่านราชบุตร หม่อมฉันขอยอมตาย ไม่ขอเป็นพระมเหสีของพระองค์ผู้ทรงสังหารกนิรผู้ไม่ประทุษร้ายเพราะต้องการหม่อมฉันแน่นอน”^{๘๘}

พระราชอาหตความเยื่อใยในตัวนาง ได้เสด็จกลับไป นางกนิรีอุ้มร่างสามขึ้นสู่ยอดเขารำไห้ รำพัน ทำให้ท้าวสักกะต้องแปลงเป็นพราหมณ์ลงมาขับไล่พิษ ทำให้โพธิสัตว์ฟื้น และนางกนิรีจึงกล่าวว่า

“ข้าแต่เจ้าปู่ผู้ประเสริฐ ดิฉันได้อยู่ร่วมกับสามีผู้เป็นที่รักยิ่งจึงขอกราบเท้าทั้ง ๒ ของท่านผู้ซึ่งได้ใช้น้ำอมฤตรดสามิดิฉันผู้น่ารักน่าปรารถนา”^{๘๙}

เมื่อพระนางยโสธราได้ฟัง ทรงคลายความโศกเศร้าพระทัย เกิดปีติโสมนัสในพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้ายิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสธรรมจบลง พระนางยโสธราก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล ครั้นถึงวันที่ ๗ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จรับบาตร พระนางยโสธราก็นำเจ้าชายราหุล ให้ออกไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอสมบัติจากพระบิดา “แன்றราหุลสมณะนั้นเป็นบิดาของเจ้า เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์มรดกเถิด”^{๙๐} เจ้าชายราหุลก็ทรงทำตามที่พระมารดาสอนทุกประการ เข้าไปทูลขอต่อพระพุทธองค์ว่า “พระสมณะได้โปรดประทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉัน พระสมณะได้โปรดประทานทรัพย์มรดก

^{๘๖} ชุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๑๗-๙.

^{๘๗} ชุ.อป.อ.(ไทย) ๘/๑/๑๗-๙.

^{๘๘} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๓/๒๘/๔๒๗.

^{๘๙} ชุ.ชา.(ไทย) ๒๓/๔๒/๔๒๘.

^{๙๐} วิ.มहा. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔.

แก้หม่อมฉัน”^{๙๑} ครั้นนั้นพระพุทธองค์จะเสด็จกลับ เจ้าชายราหุลก็เข้าไปดั่งชายจีวรและทูลขอซ้ำอีก พระพุทธองค์จึงรับสั่งกับพระสารีบุตรว่า “สารีบุตร ถ้าอย่างนั้นเธอจงให้ราหุลกุมารบรรพชาเถิด”^{๙๒} ราหุลกุมารจึงเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา เมื่อพระนางยโสธราทรงทราบข่าวการบวชของ พระราหุลก็รำไห้ในพระโอรส อยากจะขอบวชตามไป แต่พระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมหาปชาบดี ทรงห้ามของขอร้องไว้ ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะทรงเกิดความทุกข์มากที่เสียพระนัดดา ผู้สามารถสืบ ทอดสายวงศ์ได้ จึงได้เสด็จเข้าเฝ้ากราบทูลขอไม่ให้มีการบวชให้กุลบุตรที่มารดาบิดายังไม่ได้ อนุญาต เหตุการณ์ครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงมีพระบัญญัติในพระวินัย^{๙๓}

ในอรรถกถามีข้อมูลปรากฏว่า หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่กรุงสาวัตถีแล้ว พระนางยโสธรมีพระดำริว่า พระสวามีของเราได้บรรลุปะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แม้พระโอรส ของเราก็กวอยู่ในสำนักของพระองค์ เราจะอยู่ทำอะไร แม้เราก็กวบวชแล้วไปอยู่ที่กรุงสาวัตถี เพื่อ จะได้เห็นทั้งพระสวามีและพระโอรสทุก ๆ วัน พระนางจึงเสด็จไปบวชในสำนักภิกษุณีของพระนาง มหาปชาบดีโคตมี^{๙๔} เมื่อท่านมีอายุ ๗๘ ปี ท่านได้เข้าเฝ้ากราบทูลลาเสด็จปรินิพพาน

๓.๔.๓.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า

พระภิกษวกัจจนาเถรีเมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้รับฟังจันทกนิริชาดกส่งผลบรรลุนิ สิตาปัตติผล หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะปรินิพพาน พระนางฯ ก็ได้เสด็จออกบรรพชาเป็นภิกษุณีใน สำนักของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ด้วยบารมีที่สั่งสมมาหลายอดีตชาติ เพียงเวลาไม่นานพระนางก็ ได้บรรลอรหัตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทา มีความชำนาญในฤทธิ์ได้รับยกย่องจาก พระพุทธเจ้า ความว่า “ภิกษวกัจจนาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้บรรลอรหัตผล”^{๙๕}

๓.๔.๔ เรื่องราวของพระกิสากโคตมีเถรี

๓.๔.๔.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

สมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตะ นางเกิดในสกุลหนึ่งในกรุงหังสวดี เมื่อเจริญวัยได้ฟัง ธรรมในสำนักของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงแต่งตั้งภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเป็นผู้เลิศจา ทรวงจีวรปอน (จีวรเศร้าหมอง) นางได้สร้างสมบุญบารมีมา ปรรณาดำแหน่งนั้น^{๙๖} ครั้นนั้นเอง พระ ศาสดาทรงพยากรณ์ว่านางจักสำเร็จในสมัยของพระพุทธเจ้าโคตมะ^{๙๗}

^{๙๑}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๕.

^{๙๒}วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๕.

^{๙๓}ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, สตรีในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

^{๙๔}ช.ชา.อ. (ไทย) ๓/๔/๒๓๙.

^{๙๕}อง.เอกก (ไทย) ๒๐/๒๔๕/๓๑.

^{๙๖}ดูรายละเอียดใน ช.เถรี.อ. (ไทย) ๑/๔๖๔/๒๙๗.

^{๙๗}ดูรายละเอียดใน ช.อป. (ไทย) ๓๓/๖๒/๔๖๓.

๓.๔.๔.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

นางเกิดในตระกูลเก่าแก่แห่งกรุงสาวตถิ ที่เมืองนั้นมีเศรษฐียกยาอยู่ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งตยาเพราะเงินทอง ๔๐ โกฏิที่เก็บไว้กลายเป็นถ่านไปหมด เพื่อนของเศรษฐีได้แนะนำอุบายให้ ถ่านนั้นกลับมาเป็นเงินทองดังเดิม ด้วยการให้นำถ่านนั้นไปวางขายในตลาด หากมีคนทักว่า “คนที่ เหลือขายผ้า น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น ส่วนท่านนั่งขายถ่าน” ท่านจึงกล่าวกับคนเหล่านั้นว่า “เราไม่ขายของนี้แล้วจะขายอะไร” แต่หากมีคนมาทักว่า “คนที่เหลือขายผ้า น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อย ส่วนท่านนั่งขายเงินและทอง” จึงตอบกลับไปว่า “เงินทองที่ไหน” “จงนำเงินทองนั้นมาก่อน” เมื่อ เขาหยิบยื่นมาให้ จงรับด้วยมือทั้งสองของที่ท่านรับนั้นจะกลายเป็นเงินและทอง หากผู้กล่าวนั้นเป็น หญิงสาวยังไม่มีสามี ก็ให้นำมาเป็นบุตรสะใภ้แล้วมอบทรัพย์ ๔๐ โกฏิให้แก่ นาง แล้วใช้สอยเงินทองที่ นางให้ ถ้าเป็นชายก็ให้ยกธิดาในเรือนของท่านให้ และมอบทรัพย์ให้แก่เขา แล้วใช้สอยทรัพย์ที่เขาให้ เศรษฐียกยาได้กระทำตามคำแนะนำนั้น และมีนางกิสาโคตมิเดินมาพบ ตามดั่งที่เพื่อนบอกไว้ทุก ประการ ถ่านเหล่านั้นได้กลายกลับมาเป็นเงินและทองตามเดิม จากนั้นเศรษฐียกยาจึงส่งนางมา เป็นสะใภ้^{๙๘}

๓.๔.๔.๓ ปัญหาชีวิตของพระกิสาโคตมิเถรี

หลังจากนางกิสาโคตมิได้แต่งงานกับบุตรชายในตระกูลเศรษฐี ก็ให้กำเนิดบุตร แต่ ต่อมาบุตรนั้นได้ถึงแก่ความตาย นางได้ห้ามบุคคลที่จะนำบุตรของตนไปเผาเนื่องจากนางไม่เคยเห็น ความตายมาก่อน เทียวอุ้มร่างบุตรด้วยสະเอาเพื่อถามหารักษาบุตรให้ฟื้น จนกระทั่งพบชายผู้หนึ่ง จึงพานางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า นางได้กราบทูลต่อพระองค์เพื่อขอรักษามรณะบุตรตนให้ฟื้น ความ ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานยาให้บุตรคืนชีพด้วยเถิด”^{๙๙} พระพุทธองค์ทรง ตรัสตอบโดยทรงแนะนำให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดมาสักหยิบมือ และต้องเป็นเมล็ดพันธุ์ผักกาด จากเรือนหลังที่ไม่เคยมีผู้ใดตาย เมื่อทราบตามนั้น นางจึงได้อุ้มบุตรน้อยเที่ยวตะเวนหาเมล็ดพันธุ์ ผักกาดดังกล่าวในกรุงสาวตถิจนทั่ว แต่ก็ไม่พบว่าบ้านหลังใดที่ไม่เคยมีคนตายมาก่อน ไม่นานนักก็ได้ สติด้วยจิตใจที่เข้มแข็ง ทั้งศพลูกน้อยไว้ในป่าแล้วกลับไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า หลังจากนั้นพระพุทธ องค์จึงตรัสกับนางว่า

“เธอเข้าใจว่า บุตรของเราเท่านั้นตาย ความตายนั่นเป็นธรรมยั่งยืนสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ด้วยว่า มัจจุราชนคราสัตว์ทั้งหมด ผู้มีอริยาศยยังไม่เต็มเปี่ยมนั้นแลโยนลงในมหาสมุทรคือ อบาย ดุจห้วงน้ำใหญ่ ฉะนั้น”

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสพระคาถานี้ว่า

“ความเป็นอยู่เพียงวันเดียวของบุคคลผู้เห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไป ประเสริฐ กว่าความเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปีของบุคคลผู้มิได้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ธรรมนี้ ไม่ใช่ ธรรมสำหรับชาวบ้าน ไม่ใช่ธรรมสำหรับชาวนิคม ไม่ใช่ธรรมสำหรับสกุลเดียวแต่เป็นธรรม สำหรับชาวโลกทั้งปวงพร้อมทั้งเทวโลก ธรรมนั้นคืออนิจจตา (ความไม่เที่ยง)”^{๑๐๐}

^{๙๘} คุุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๓/๖๕๒.

^{๙๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๗/๔๖๕.

^{๑๐๐} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๑/๔๖๖.

จบพระธรรมเทศนา นางบรรลฺลโสดาปัตติผลและออกบวชเป็นภิกษุณี วันหนึ่งถึงเวลาที่ จะต้องทำความสะอาดบริเวณโรงอุโบสถ ท่านจุดประทีปปลูกโพลงขึ้นแล้ววูบลง ได้นิมิตในประทีปนั้น ว่า “สัตว์เหล่านั้นก็อย่างนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นและดับไปดังเปลวประทีป ส่วนผู้ถึงนิพพานไม่ปรากฏ อย่างนั้น” พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้วทรงแผ่พระรัศมีมาประจวบอยู่ต่อหน้า ตรัสว่า “อย่างนั้นแหละ โคตม! สัตว์เหล่านั้นย่อมเกิดและดับไปเหมือนเปลวประทีป ถึงพระนิพพานแล้วย่อมไม่ปรากฏอย่างนั้น ความเป็นอยู่แม้เพียงขณะเดียว ของผู้เห็นพระนิพพานประเสริฐกว่าเป็นอยู่ตลอด ๑๐๐ ปี ของผู้ไม่เห็นพระนิพพานอย่างนั้น”^{๑๐๑} จบพระธรรมเทศนาทำให้ท่านแจ้งพระอรหัตผล ถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษ ต่าง ๆ

๓.๔.๔.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า

พระกัสาโคตมีเถรีเมื่อได้พบกับพระพุทธเจ้า ได้รับฟังธรรมที่ตรัสถึง ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของชีวิต ส่งผลบรรลฺลโสดาปัตติผล หลังจากนั้นได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีใน พระพุทธศาสนา ด้วยบารมีที่สั่งสมมาหลายอดีตชาติ เพียงเวลาไม่นานพระนางก็ได้บรรลฺลอรหัตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทา ถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษต่าง ๆ ท่านเก็บผ้าจากกองขยะบ้าง ป่าช้า บ้าง มาทำเป็นผ้าสังฆาฏิ ทรงจีวรอันเศร้าหมอง จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า “กัสาโคตมี เลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง”^{๑๐๒}

๓.๔.๕ เรื่องราวของนางวิสาขา

๓.๔.๕.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปุทุมุตตระ นางวิสาขาเกิดในเรือนสกุล กรุงหงสวดี ต่อมา กำลังฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาอุบาสิกาผู้หนึ่งไว้ผู้เป็น ยอดอุปัฏฐายิกาของพระศาสดา นางผู้นั้นทูลขอพระ ๘ ประการแล้วตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา บำรุง พระศาสดาด้วยปัจจัย ๔ ย่อมไปยังที่บำรุงทั้งเช้าและเย็น เมื่อนางได้เห็นดังนั้นจึงตั้งจิตปรารถนาจะ เป็นยอดอุปัฏฐายิกา ดังนั้นจึงทำกุศลให้ยิ่งยวดขึ้นไป นางเวียนว่ายเป็นอยู่ในเทวดาและมนุษย์ถึง แสนกับ ครึ่งนั้นพระศาสดาตรวดูอนาคตกาลของนางแล้วปรารถนาว่านางจะได้เป็นอุบาสิกา ชื่อว่า วิสาขา ได้พร ๘ ประการในสำนักของพระพุทธเจ้านามว่า โคตมะ ตั้งอยู่ในฐานะดังมารดา จักเป็นยอด หญิงผู้เป็นอุปัฏฐายิกา ผู้บำรุงด้วยปัจจัย ๔^{๑๐๓}

๓.๔.๕.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

นางวิสาขา เป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐีและนางสุมนาเทวี มีปู่อื่อเมณฑกเศรษฐี ชาวเมืองภัททินคร แคว้นอังคะ อยู่มาวันหนึ่งพระบรมศาสดาทรงทราบด้วยญาณของพระองค์ว่า มี เวไนยสัตว์ที่มีอุปนิสัยที่จะโปรดได้ในจำนวนนั้น มีนางวิสาขารวมอยู่ด้วย พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จึงเสด็จไปยังเมืองภัททินคร ในเวลานั้นนางวิสาขา อายุได้ ๗ ขวบ พระศาสดาทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติ

^{๑๐๑} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๙๓/๖๕๕.

^{๑๐๒} อัง.เอกก (ไทย) ๒๐/๒๔๖/๓๑.

^{๑๐๓} ตูรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐/๓๙๐.

ทรงแสดงธรรมกถาด้วยความสามารถแห่งบุรพจริยาของนาง เมื่อจบธรรมเทศนา นางพร้อมกับเด็กหญิงอีก ๕๐๐ คน ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล แม้แต่เมณฑกเศรษฐีผู้เป็นปู่เมื่อได้ฟังธรรมกถา ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล หลังจากนั้นได้ถวายมหาทานแด่พระพุทธเจ้าเป็นเวลาครึ่งเดือน นางวิสาขาจึงมีความเลื่อมใสพระบวรพุทธศาสนาตั้งแต่อายุเพียง ๗ ขวบ ได้ติดตามเมณฑกเศรษฐีไปทำบุญและฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า มีความคุ้นเคยคล่องแคล่วในการถวายการต้อนรับแก่พระพุทธองค์และพระภิกษุสงฆ์มาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา^{๑๐๔}

ต่อมาครอบครัวของธัญชัยเศรษฐีได้ย้ายไปอยู่ที่เมืองสาเกต แคว้นโกศล ตามพระประสงค์แห่งพระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ได้ทูลขอตระกูลใหญ่มาจากพระเจ้าพิมพิสาร เมืองสาวัตถี หลังจากนั้น นางวิสาขาได้ย้ายติดตามบิดามารดาไปตั้งรกรากอยู่ที่เมืองสาเกต ใกล้กรุงสาวัตถี เมื่อเจริญวัย นางวิสาขาได้ชื่อว่า ความงาม ๕ ประการ คือ ผงาม เนืองงาม กระดูงาม ผิวงาม และวัยงาม ขณะนั้นบุตรของมิคารเศรษฐี แห่งกรุงสาวัตถี ชื่อปุลณวัณณกุมารก็เจริญวัยแล้ว ท่านเศรษฐีต้องการให้บุตรชายมีครอบครัว จึงส่งผู้ใหญ่ไปเสาะหาสตรีที่เป็นเบญจกัลยาณี คือ เป็นสตรีที่มี ผงาม คือ ผมเป็นเช่นกำหางแห่งนกยูง แก้มป่องชายแล้วมีปลายงอนขึ้น มีเนืองงาม คือ มีริมฝีปากสีเหมือนผลตาลึงสุก มีกระดูงาม คือ ฟันขาวเรียบไม่ห่างกัน งามเป็นระเบียบแห่งเพชร มีผิวงาม คือ ผิวพรรณหากดำก็ดำเนียนเหมือนพวงอุบลเขียว หากผิวขาว ก็ขาวเหมือนพวงกรรณิการ มีวัยงาม คือ แม้คลอดบุตร ๑๐ ครั้งก็เหมือนคลอดเพียงครั้งเดียว จนกระทั่งพราหมณ์ได้พบนางวิสาขา ซึ่งตรงตามเบญจกัลยาณี ๕ ประการ จึงได้ทาบถามและสว่ซอกันตามประเพณี การแต่งงานของนางวิสาขาเป็นเรื่องมหัศจรรย์ ธัญชัยเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้สั่งให้ช่างทำเครื่องประดับช้อมหาดาประสาธน์เป็นชุดวิวิธสำหรับธิดาของตน ประดับด้วยทองคำ เงิน แก้วมณี แก้วมุกดา แก้วประพาฬ และเพชร เป็นต้น เครื่องประดับนี้มีราคา ๙ โกฏิ ค่ากำแหง ๑ แสนกหาปณะ ใช้ช่างจำนวนเป็นร้อย ทำอยู่นานถึง ๔ เดือนจึงเสร็จ เป็นเพราะกุศลที่นางวิสาขาได้ทำมาครั้งกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า นางได้ถวายสาฎกเพื่อจิวรแก่ภิกษุ ๒๐.๐๐๐ รูป แล้วได้ถวาย เข็ม และเครื่องย้อม เป็นต้น ในกาลปัจจุบันนางจึงพร้อมด้วยโภคสมบัติมากมาย เมื่อธัญชัยเศรษฐีรู้ว่าเครื่องประดับช้อมหาดาประสาธน์สำหรับธิดาเสร็จแล้ว ได้ให้อาวาหนางวิสาขาไป ๑๐ ประการ ก่อนแต่งงาน ความว่า

“แม่ ธรรมดาหญิงที่อยู่ในตระกูลพ่อสามีแม่สามี (๑) ไม่ควรนำไฟภายในออกไปภายนอก (๒) ไม่ควรนำไฟภายนอกเข้าไปภายใน (๓) พึงให้แก่คนที่ให้เท่านั้น (๔) ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ (๕) พึงให้แก่คนที่ให้ทั้งที่ไม่ให้ (๖) พึงนั่งให้เป็นสุข (๗) พึงบริโภคให้เป็นสุข (๘) พึงนอนให้เป็นสุข (๙) พึงบำเรอไฟ (๑๐) พึงนอบน้อมเทวดาภายใน^{๑๐๕}

เมื่อทุกอย่างจัดให้ธิดาเรียบร้อยแล้ว ขบวนเดินทางส่งนางวิสาขาประกอบด้วยสตรี ๕๐๐ คน รถเทียม ม้าอาชาไนย ๕๐๐ คัน พร้อมด้วยโคงาน ๘ ตัวที่อ้วนพีเป็นผู้นำฝูงโค ครั้งนั้น เวลาถึงกรุงสาวัตถี นางวิสาขาก็แสดงตัว ยืนบนรถเข้าสู่พระนคร ชาวกรุงสาวัตถี เห็นสมบัติของนางวิสาขาแล้ว

^{๑๐๔} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน, **สตรีในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ , (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ส่องสยาม จำกัด , ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๑๐๕} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๔๐/๓๗๒.

วิชาษาได้ช่วยคำนวณระยะเวลาจนทราบว่านางภิกษุณีนั้นตั้งครรภ์มาก่อนบวชจริง นางจึงไม่ได้กระทำผิด และต้องถูกบังคับให้สึก

นางวิชาษาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก นางมีบุตร ๑๐ คน มีธิดา ๑๐ คน บรรดาบุตรมีบุตรอีกคนละ ๑๐ คน มีธิดาอีกคนละ ๑๐ คน บรรดาหลานมีบุตรอีกคนละ ๑๐ คน มีธิดาอีกคนละ ๑๐ คน ๘,๔๒๐ คน นางวิชาษาเมื่ออายุ ๑๒๐ ปี มีคุณูปการต่อพระพุทธศาสนาโดยมาก เป็นอุบาสิกายอดอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า

๓.๔.๕.๓ ปัญหาชีวิตของนางวิชาษา

นางวิชาษามีความศรัทธาในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่เด็ก ทำให้การประพฤติปฏิบัติตนนั้นมีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต ครั้นเมื่อแต่งงานไปกับปุณณวัณณกุมาร ซึ่งเป็นบุตรของมิกคารเศรษฐี นางก็ยังคงประพฤติปฏิบัติตามแบบอย่างพุทธสาวิกาที่ดี เมื่อนางวิชาษาจากบิดามารดาอยู่ กับครอบครัวของสามีที่เมืองสาวัตถีนั้น ก็มีความขัดแย้งเกิดขึ้นมากมายระหว่างนางวิชาษาและมิกคารเศรษฐี นับจากเหตุการณ์ที่มิกคารเศรษฐีกล่าวหาว่านางวิชาษาทำสิ่งที่ไม่ควรทำ คือ ออกจากบ้านในเวลากลางคืน เหตุการณ์ที่นางวิชาษาดำเนินมิกคารเศรษฐี เรื่องพวกนิครนถ์ไม่ใช่พระอรหันต์ และเป็นพวกที่ละเว้นจากหิริโอตตปปะ ซึ่งขัดแย้งกับความเชื่อของมิกคารเศรษฐี ครั้งนั้น พวกนิครนถ์ทั้งหลายเกิดความไม่พอใจ โดยให้เศรษฐีขับไล่นางออกจากเรือน แต่เศรษฐีไม่อาจทำตามคำแนะนำได้เพราะหญิงผู้นี้เป็นธิดาของสกุลใหญ่ในเมืองสาเกต เหตุการณ์ที่นางวิชาษาคติเตียนมิกคารเศรษฐีว่าบริโศกของเก่า เหตุการณ์คือ วันหนึ่งมีพระสงฆ์มาบิณฑบาตถึงประตูเรือนของเศรษฐี ทั้งที่เศรษฐีเห็นแต่ก็ทำเป็นเหมือนไม่เห็น ก้มหน้าบริโศกข้าวมธุปายาส นางวิชาษาจึงนิมนต์พระสงฆ์โปรดบิณฑบาตข้างหน้า เนื่องจากพ่อสามีกำลังบริโศกของเก่าอยู่ รวมถึงเหตุการณ์ที่บิดาของนางวิชาษาผู้นี้ ให้โอวาทก่อนออกเรือนมา ได้กล่าวว่า ไฟในไม่ควรนำออก ไฟนอกไม่ให้นำเข้า ก็แสดงถึงความไม่มีการช่วยเหลือกันใจแคบไม่เอื้อเฟื้อ ไฟของเราก็ไม่ให้เขา ซึ่งเหตุการณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น สร้างความไม่พอใจต่อมิกคารเศรษฐียิ่งนัก หวังขับไล่นางวิชาษาออกจากเรือนไป ครั้งนั้นเองเศรษฐีจึงเรียกภุมมพี ๘ นายมาพิจารณาตัดสิน แล้วเล่าความให้ฟังดังที่กล่าว ครั้งนั้นเหล่าภุมมพีตัดสินนางวิชาษาไม่ใช่เป็นผู้กระทำผิด เมื่อนางวิชาษาสสามารถพิสูจน์ตนเองได้ว่าเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ จึงขอกลับบ้านของบิดามารดาตน มิกคารเศรษฐีเมื่อเข้าใจในตัวลูกสะใภ้ของตนก็รู้สึกสำนึกผิด และขอให้นางวิชาษายกโทษให้ พร้อมทั้งอนุญาตให้นางวิชาษาได้กระทำในสิ่งที่นางต้องการ ซึ่งสิ่งที่นางวิชาษาต้องการคือ การได้ทำบุญ ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ ดังนั้น ในวันรุ่งขึ้นนางวิชาษาจึงให้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์มา เพื่อที่ว่าถวายภัตตาหารที่บ้านของมิกคารเศรษฐี ฝ่ายนิครนถ์ เมื่อรู้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมายังเรือนมิกคารเศรษฐี จึงชวนกันไปเพื่อสังเกตการณ์และคอยระวังไม่ให้มิกคารเศรษฐีหนีไปนับถือพระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธเจ้าจะแสดงธรรม ท่านเศรษฐีก็ฟังโดยมีมานกัณไว้ ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าทรงพระตรัสว่า

“ท่านจงนั่งนอกมานกัณตาม ที่ฝาเรือนคนอื่นกัณตาม ฟากภูเขาหินโน้นกัณตาม หรือฟากจักรวาลโน้นกัณตาม เราชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ย่อมสามารถจะให้ท่านได้ยินเสียงเราได้”^{๑๐๗}

^{๑๐๗} พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๔๐/๓๗๙.

เมื่อเทศนาจบเศรษฐีก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ยกมันขึ้นถวายบังคมพระบาทของพระ ศาสตราศรธาไม่หวั่นไหว เป็นผู้หมดสงสัยในพระรัตนตรัย สถาปนานางวิสาขาไว้ในตำแหน่งมารดา ของตน ตั้งแต่นั้นมา นางวิสาขาจึงมีชื่อว่ามิมารมารดา

นอกจากนี้ มีเหตุการณ์ซึ่งทำให้นางวิสาขาต้องประสบกับความทุกข์ใจเป็นอันมาก เนื่องจากสุทัตติผู้เป็นหลานรักมาเสียชีวิตจากไป นางวิสขาร้องไห้ น้ำตาชุ่มหน้า พระพุทธเจ้าทรง ทอดพระเนตรเห็นอาการดังกล่าวจึงตรัสกับนางวิสาขาซึ่งเป็นธรรมเกี่ยวกับความรักว่า “เธออย่า เศร้าโศก ความโศกเศร้าก็ดี ภัยก็ดี ย่อมเกิดแต่ความรัก”^{๑๐๘} แล้วทรงตรัสพระคาถาว่า

“ความโศกเศร้าเกิดจากความรัก ภัยก็เกิดจากความรัก ผู้พ้นจากความเศร้าโศกได้เด็ดขาด ย่อมไม่มีความเศร้าโศก และภัยจากที่ไหนเลย”^{๑๐๙}

ความว่า ความโศกเศร้าก็ดี ภัยก็ดี อันมีวิภวภูเป็นมูล ย่อมอาศัยสัตว์หรือสังขาร อันเป็น ที่รักเท่านั้นเกิด แต่ความเศร้าโศกและภัยแม้ทั้งสองย่อมไม่มี แก่ผู้ปลดปล่อยจากสัตว์หรือสังขารอัน เป็นที่รักนั้นได้แล้ว เมื่อจบธรรมเทศนาแล้วคนในหมู่นั้นบรรลุโศดาปัตติผล

๓.๔.๕.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธเจ้า

นางวิสาขาเป็นมหาอุบาสิกาที่มีความมั่นคงในพระศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย เมื่อได้ฟัง พระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าได้ดำรงโศดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ครั้นเมื่อออกจากเรือนแล้วก็ ประสบความสำเร็จในการทำให้อุปการของสามีหันมานับถือพระพุทธศาสนาได้ด้วยดี ภายหลัง ต่อมาพระศาสดาเมื่อทรงสถาปนาเหล่าอุบาสิกาไว้ในตำแหน่งต่าง ๆ จึงทรงสถาปนา “วิสขามิมาร มาตาเลศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดียิ่งในการถวายทาน”^{๑๑๐}

๓.๔.๖ เรื่องราวของพระนางสามาวดี

๓.๔.๖.๑ ภูมิหลังส่วนที่เป็นอดีตชาติ

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระนางเกิดในเรือนของผู้มีสกุลในเมือง หงสาวดี ต่อมาไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงสถาปนาอุบาสิกาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาอริยสาวิกาผู้ช่วยเมตตา นางปรารถนาจะได้เป็นอย่างอุบาสิกาท่านนั้น ดังนั้น นางจึงทำกุศลเพิ่มมากขึ้นตลอดชีวิตก็บังเกิดในเทวโลก เวียนว่ายอยู่ในเทวตาและมนุษย์ เป็นเวลาถึง แสนกัป^{๑๑๑}

๓.๔.๖.๒ ภูมิหลังส่วนที่เป็นปัจจุบันชาติ

พระนางสามาวดี เดิมชื่อ สามา เป็นธิดาของภัททวดีเศรษฐี แห่งเมืองภัททวดีนคร ต่อมาเกิดอหิวาตกโรค ผู้คนชาวเมืองพากันอพยพออกจากเมือง ครอบครัวของภัททวดีเศรษฐีก็อพยพ ภรรยาและบุตรมิ่งหน้าไปยังเมืองโกสัมพี โดยหวังที่จะไปขอรับความช่วยเหลือจากโสมกเศรษฐีซึ่งเป็น

^{๑๐๘} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๖๗/๒๖๕.

^{๑๐๙} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๑๖๗/๒๖๖.

^{๑๑๐} อญ.เอกก (ไทย) ๒๐/๒๕๙/๓๒.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕/๒๑๒.

สหายเก่า การเดินทางต้องประสบทุกข์เป็นอันมาก เมื่อมาถึงโกสัมพี ก็มาพัก ณ ศาลาหลังหนึ่ง ขณะนั้นฝ่ายโฆสกเศรษฐี กำลังจัดโรงทานให้แก่พวกคนกำพร้าและคนเดินทางไกล ครั้นนั้นภททวดีเศรษฐีได้ส่งสามาธิดาไปโรงทานของโฆสกเศรษฐี เพื่อนำอาหารมาให้ตน ธิดานั้นก็ถือภาชนะไปโรงทาน มิตตกมุณีพินันทนางก็คิดว่า นางไม่ส่งเสียงดังเหมือนคนอื่น นางผู้นี้คงจักเป็นกุลธิดา ในวันแรกนางสามาไปยังโรงทานขออาหารมา ๓ ส่วน เพื่อบิดามารดาและตนเอง เมื่อบิดาบริโภคไปเกินประมาณ ก็เกิดอาการอาหารไม่ย่อยทำให้เสียชีวิตลง ในวันต่อมานางสามาไปโรงทานอีกครั้ง โดยครั้งนี้ขออาหารมา ๒ ส่วน สำหรับมารดาและตนเอง เมื่อมารดาได้บริโภคอาหาร ก็เสียชีวิตในเวลาเที่ยงคืน เพราะลำบากด้วยอาหารและอาการเศร้าถึงเศรษฐีที่เสียชีวิตไปก่อนหน้า ในวันสุดท้ายนางสามาไปโรงทานขออาหารเพียงส่วนเดียวสำหรับตน จึงถูกต่อวันถึงความละโมภที่เอาอาหารไป ๓ ส่วน ในช่วงที่ผ่านมา เมื่อโดนดูว่าดังนั้น ด้วยเป็นสตรีที่มีหิริและโอตตัปปะ นางจึงเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้มิตตกมุณีพินันทนางฟัง เมื่อมิตตกมุณีพินันทนางทราบความว่านางเป็นธิดาเศรษฐีที่เป็นสหายรักกับโฆสกเศรษฐี จึงรับนางสามานั้นไว้เป็นธิดา

ต่อมานางสามาสั่งเกตว่าในโรงทานมีเสียงดังอีกทีมาก จึงคิดหาวิธีการจัดระเบียบเพื่อลดเสียงที่ดังอีกที จนทำทางเข้าและออกคนละด้านเพื่อลดปัญหาดังกล่าว มิตตกมุณีพินันทนางก็พอใจกับวิธีการที่นางสามาออกอุบาย จึงได้เรียกนางสามา ใหม่ว่า นางสามาวดี ซึ่งแปลว่า ร้ว เพราะนางเป็นคนสร้างร้วโรงทานนั้น ฝ่ายโฆสกเศรษฐี เดิมเคยได้ยินเสียงดังอื้ออึงจากโรงทาน ครั้นนั้นมีความเคลือบแคลงในเสียงดังที่หายไป จึงเรียกมิตตกมุณีพินันทนางมา ก็ได้ความจริงว่า เขานำธิดาเศรษฐีสหายของโฆสกเศรษฐีมาเป็นธิดา แล้วนางก็หาอุบายช่วยให้โรงทานเงียบลง เมื่อทราบตามนั้น โฆสกเศรษฐีจึงรับนางสามาวดีกลับมาเป็นธิดาคณโต แล้วจัดหญิงสาว ๕๐๐ นางที่มีวัยเดียวกันมาเป็นบริวาร

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าอุเทนเสด็จตรวจพระนคร ได้ทอดพระเนตรเห็นนางสามาวดีกำลังเล่นน้ำจึงปรารภนางมาเป็นพระมเหสี จึงส่งคนมาขอยังโฆสกเศรษฐีภริยา เมื่ออภิเษกกับนางสามาวดีเรียบร้อยแล้ว พระนางสามาวดีและหญิง ๕๐๐ คน ก็เข้าไปอยู่ในพระราชนิเวศน์ร่วมกัน นอกจากพระนางสามาวดีแล้ว พระเจ้าอุเทนทรงมีมเหสีอีกพระองค์หนึ่ง คือ พระนางมาคัณฐิยา เป็นธิดาของมาคัณฐิยพราหมณ์ (ในอดีตประสงค์จะยกธิดาของตนให้พระพุทธรเจ้าแต่พระพุทธรเจ้าไม่สนใจ นางมาคัณฐิยาจึงอาฆาตพระพุทธรเจ้าตั้งแต่บัดนั้น) เมื่อนางมาคัณฐิยาทรงทราบว่า พระพุทธรเจ้าจะเสด็จมายังกรุงโกสัมพี จึงจ้างพวกนักเลงไปด่าทอพระพุทธรเจ้าพร้อมทั้งบริวารในขณะเสด็จเข้ามาภายในหมู่บ้าน เมื่อได้ยินพวกนักเลงมาด่าทุกวันเช่นนั้น พระอานนท์จึงกราบทูลพระพุทธรเจ้าให้เสด็จไปนครอื่นที่ไม่มีคนมาด่า พระพุทธรเจ้าตรัสว่าปัญหาเกิดขึ้นที่ใดให้แก่ปัญหานั้น ถ้าไปนครอื่นแล้วมีผู้คนมาด่าอีก ก็จะต้องหนีกันไปตลอด จึงให้อยู่ที่นครนี้ต่อไป โดยไม่สนใจคำด่าและให้คิดเสียว่า คนเราด่าไม่เกิน ๗ วัน เมื่อพวกเขาเห็นว่าพวกเราไม่สนใจและไม่เดือดร้อนในคำด่านั้น เขาก็จะเหนื่อยและจะหยุดด่าไปเอง เหตุการณ์ครั้งนั้นสร้างความไม่พอใจต่อพระนางมาคัณฐิยา ยิ่งเมื่อทราบว่าพระนางสามาวดีเป็นผู้ที่ศรัทธาพระพุทธรเจ้า จึงเกิดความไม่พอใจ คิดพยายามที่จะกลั่นแกล้งพระนางสามาวดีทุกวิถีทางตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา^{๑๑๒}

โดยปกติแล้วพระนางสามาวดีจะฟังธรรมของพระพุทธรเจ้าผ่านทางนางขุชุตตราหญิง

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕/๑๗๘.

รับใช้ ซึ่งพระนางสามารถจะมอบเงินให้นางไปซื้อดอกไม้ ๘ กหาปณะ เป็นประจำทุกวัน แต่นางชูชุตตราจะยกยอกเงินค่าดอกไม้ไป ๔ กหาปณะ วันหนึ่งนางชูชุตตรามีโอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทเจ้าจนบรรลุโสดาปัตติผล จึงไม่กล้าที่จะยกยอกเงินอีก จึงซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะจึงได้ดอกไม้เพิ่มมากขึ้น พระนางสามารถได้แปลกใจจึงถามนางชูชุตตรา นางก็ตอบตามความเป็นจริง แทนที่พระนางสามารถจะกริ้วกลับอนุโมทนาที่นางชูชุตตราได้พระธรรมจากพระพุทเจ้า จนสามารถเลิกนิสัยเดิมได้ นางจึงขอร้องให้นางชูชุตตราว่าหลังจากไปฟังธรรมจากพระพุทเจ้าแล้วให้กลับมาแสดงธรรมให้พวกนางได้ฟังอีกทอดหนึ่ง เพราะพวกนางไม่มีโอกาสได้ออกไปข้างนอกเพื่อไปฟังธรรมด้วยตนเอง เนื่องจากพระราชามีศรัทธาในพระพุทเจ้า ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาสตรีเหล่านั้นก็ให้นางชูชุตตราทำหน้าที่ฟัง ธรรมกถาของพระศาสดาแล้วนำมาให้แสดงต่อให้ฟัง เมื่อฟังธรรมเทศนาจากนางชูชุตตราจบ สตรีทั้งหมดมีพระนางสามารถเป็นพระประมุขก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

๓.๔.๖.๓ ปัญหาชีวิตของพระนางสามารถ

ปัญหาชีวิตของพระนางสามารถ เป็นเรื่องราวที่สืบเนื่องมาจากความอาฆาตที่พระนางมาคัณฐิยามีต่อพระพุทเจ้า ดังนั้น พระนางมาคัณฐิยาจึงได้พยายามคิดหาทุกวิถีทางในการแก้แค้นในหลายเหตุการณ์ด้วยกัน เมื่อครั้งที่พระพุทเจ้าเสด็จพระราชดำเนินบิณฑบาต พระนางสามารถและหญิงบริวารเหล่านั้นต้องการเห็นพระพุทเจ้า แต่ไม่มีช่องหน้าต่างให้ดู พระนางสามารถจึงเจาะช่องในห้องของตนมองดูพระพุทเจ้า เมื่อพระนางมาคัณฐิยาเสด็จดำเนินไปยังที่สตรีเหล่านั้นก็เห็นช่องที่ถูกเจาะไว้เพื่อจะทอดพระเนตรพระพุทเจ้าในระหว่างเสด็จมา จึงคิดหาอุบายกราบทูลพระเจ้าอุเทนเพื่อใส่ความเท็จต่อพระนางสามารถและสตรีเหล่านั้นว่าปรารถนาจะออกไปภายนอกพระราชวัง เพราะว่าพระนางสามารถนี้มีใจฝักใฝ่ต่อพระพุทเจ้า แต่พระราชามีทรงเชื่อการกระทำเหล่านั้น จึงตรัสถามหาความจริง เมื่อทราบความจริงได้โปรดให้ทำหน้าที่ต่างมีช่องน้อยไว้ในห้องต่าง ๆ ในปราสาทของนางสามารถ หน้าต่างจึงมีขึ้นครั้งแรกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระนางมาคัณฐิยาไม่ละความพยายาม จึงคิดหาสาเหตุเพื่อจะทดสอบว่าพระนางสามารถมีใจรักดีต่อพระเจ้าอุเทนจริงหรือไม่ จึงให้พระราชาส่งไก่ที่ยังมีชีวิตอยู่ ๘ ตัวไปให้พระนางสามารถแกงถวายพระราช แต่พระนางสามารถซึ่งดำรงตนในโสดาบัน รู้ว่าไก่อังไม่ตาย จักไม่สามารถฆ่าสัตว์เพื่อแกงถวายได้ จึงตรัสปฏิเสธไป ครั้งที่สองพระนางมาคัณฐิยาออกอุบายให้พระนางสามารถเฝ้าไก่ไปเพื่อถวายพระพุทเจ้า ในครั้งนี้พระนางมาคัณฐิยาทรงให้คนฆ่าไก่เสียเรียบร้อยแล้วในระหว่างทาง พระนางสามารถก็ทำแกงไก่ส่งไปถวายพระพุทเจ้า เพราะไก่ที่ทำนั้นเป็นไก่ที่ตายแล้ว พระนางมาคัณฐิยาจึงทูลยุยงพระราชแต่ก็ไม่สามารถทำพระราชาทรงกริ้วได้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น

เหตุการณ์ที่พระนางมาคัณฐิยานำงูไปใส่ในพินของพระเจ้าอุเทนขณะประทับอยู่กับพระนางสามารถ พระนางใส่งูนั้นไว้ภายในพินแล้วเขย่า งูที่อยู่ภายในจึงออกมา เมื่อพระเจ้าอุเทนทอดพระเนตรเห็นก็ตกใจ ทรงกริ้วมากเพราะทรงคิดว่าพระนางสามารถจะลอบปลงพระชนม์ ดังนั้น พระเจ้าอุเทนจึงมีพระประสงค์จะฆ่าพระนางสามารถและบริวาร โดยให้ทุกคนยืนเรียงกัน ทรงจับธนูคันใหญ่ ทางสอดลูกธนูกำขาบยาพิษประทับยืนเหนี่ยวธนูเต็มที่ พระนางพร้อมทั้งสตรีบริวารได้ร่วมกันแผ่เมตตาแก่พระเจ้าอุเทน ก็ไม่สามารถยิงลูกธนูและปลดลูกธนูลงได้ ทำให้พระเจ้าอุเทนทรงได้สติและทรงคิดว่า คงเป็นเพราะความดี ความเมตตา และยึดมั่นในพระรัตนตรัยของหญิงเหล่านี้ พระนางสา

มารดีจึงขอให้พระองค์ทรงหันลูกธนูลงดินพระราชาก็ทรงปฏิบัติตาม พระนางอธิษฐานขอให้ลูกธนูจงหลุดจากพระหัตถ์ของพระเจ้าอุเทน ขณะนั้นลูกธนูก็หลุด พระเจ้าอุเทนก็หมอบลงแทบพระบาทพระนางสามารถแล้วตรัสขอให้ยกโทษ เพราะพระองค์ไม่ทันได้ใคร่ครวญก่อน และเชื่อคำของผู้ที่ยูงให้แตกต่างกัน จึงขอให้พระนางสามารถเป็นที่พึง แต่พระนางกล่าวว่า พระนางมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่พึ่ง ขอให้พระเจ้าอุเทนจงถึงพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นที่พึ่งของพระองค์ ตั้งแต่นั้นมาพระราชาก็อนุญาตให้พระนางสามารถถวายทานแด่พระพุทธรูปเจ้าได้ตามต้องการ และทรงโปรดขอพระภิกษุมาสอนธรรมแก่พระนางสามารถและเหล่าสตรีทั้งหลาย

ต่อมา ด้วยความแค้นพระทัยในพระนางสามารถ พระนางมาคันทิยาได้ขังพระนางสามารถพร้อมทั้งสตรีทั้ง ๕๐๐ คนไว้ในพระตำหนัก แล้วจุดไฟเผาพระตำหนัก พระนางสามารถก็ให้ทุกคนแผ่เมตตา ด้วยผลกรรมที่เหล่าสตรีนี้ได้ทำในชาติก่อน ไฟก็ลุกไหม้ ทำให้พระนางสามารถสิ้นพระชนม์พร้อมด้วยสตรีเหล่านั้น พระราชาทรงเสียพระทัยมากแล้วสับสนว่าใครทำ ก็ทรงทราบว่าเป็นฝีมือของพระนางมาคันทิยา จึงรับสั่งประหารชีวิตพระนางมาคันทิยา เหตุที่พระนางสามารถต้องสิ้นพระชนม์ เนื่องด้วยบุรพกรรมที่พระนางสามารถและสตรีบริวาร ๕๐๐ คน เคยกระทำไว้ในอดีตชาติ ในอรรถกถามีข้อมูลว่า ครั้นนั้นพระนางสามารถพร้อมด้วยสตรี ๕๐๐ คนลงเล่นน้ำในแม่น้ำ เมื่อขึ้นจากน้ำ ก็เกิดหนาวเย็น จึงจุดไฟเพื่อผิงไฟ แต่ไฟนั้นลามไปเผาพระปัจเจกพุทธรูปที่นั่งสมาธิอยู่ใกล้บริเวณนั้น เมื่อไฟใกล้มอดลงสตรีเหล่านั้น จึงเห็นพระปัจเจกพุทธรูปซึ่งเป็นพระประจำพระราชาก็ไปไหม้ เกรงว่าพระราชาทรงกริ้วและกลัวต่อราชาอาญา จึงใส่ฟืนเพิ่มขึ้นเพื่อเผาอีกครั้งไม่ให้มีร่องรอยเหลือ จนเสร็จเรียบร้อย แม้พระองค์จะไม่ได้นิพนพานแต่กรรมนั้นเป็นกรรมหนักเรียกว่าอนันตริยกรรม วิบากกรรมที่ติดตามมาสนองตอบพระนางสามารถจึงรุนแรง ส่วนคุณงามความดีของพระนางที่ได้สร้างสมไว้ในชาตินี้ก็ย่อมเป็นบุญบารมีที่จะคุ้มครองส่งเสริมพระนางต่อไปในอนาคต^{๑๑๓}

๓.๔.๖.๔ ผลลัพธ์จากการได้พบกับพระพุทธรูปเจ้า

แม้ว่าพระนางสามารถจะไม่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธรูปเจ้าโดยตรง แต่พระนางสามารถก็ได้ฟังธรรมของพระพุทธรูปเจ้าผ่านทางนางชูชุตตราหญิงรับใช้ ซึ่งพระนางสามารถจะมอบเงินให้นางไปซื้อดอกไม้ ๘ กหาปณะ เป็นประจำทุกวัน เพื่อแลกให้นางชูชุตตราไปฟังธรรมจากพระพุทธรูปเจ้าแล้วให้กลับมาแสดงธรรมให้พวกนางได้ฟังอีกทอดหนึ่ง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาสตรีเหล่านั้นก็ให้นางชูชุตตราทำหน้าที่ฟังธรรมจากของพระศาสดาแล้วนำมาให้แสดงต่อให้ฟัง เมื่อฟังธรรมเทศนาจากนางชูชุตตราจบ สตรีทั้งหมดมีพระนางสามารถเป็นพระประมุขก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล และจากเหตุการณ์ที่พระนางสามารถเผชิญมากมาย แต่ด้วยอาศัยอยู่ด้วยความเมตตา ความไม่โกรธและพยายามต่อพระนางมาคันทิยา พระนางสามารถแม้สิ้นพระชนม์แล้ว พระพุทธรูปก็ทรงกล่าวว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เชื่อว่าย่อมไม่ตาย^{๑๑๔} พระนางสามารถได้รับการยกย่องจากพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเราผู้มีปัดอยู่ด้วยเมตตา^{๑๑๕}

^{๑๑๓} คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๕/๒๑๒.

^{๑๑๔} คุรยละเอียดใน พ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๑๕/๒๑๕.

^{๑๑๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๑/๓๒.

ตาราง : ข้อมูลพื้นฐานของสตรี ๖ ท่าน

ข้อมูลของสตรี (Background)						
สตรี	ปัญหา	บทบาท	ตระกูล	เหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต	อากัปกริยาเมื่อทุกข์	จิต
พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	ความพลัดพรากและสูญเสียคนที่รัก	ภรรยา , มารดา	กษัตริย์	๑.สตรีทุกท่านเคยพบกับพระพุทเจ้า โดยตั้งความปรารถนาในการบรรลุธรรมและการเป็นเอตทัคคะต่อหน้าพระพักตร์ของพระพุทเจ้า โดยแต่ละท่านมีความปรารถนาแตกต่างกัน ๒.ความแกร่อบของอินทรี ๓.ความทุกข์บีบคั้นเพราะเบื่อหน่าย มีปัญหาในชีวิต	ร้องไห้ คร่ำครวญ	ศรัทธา จริต
	ความพยายามในการขอบวชเป็นภิกษุณี	สตรีเอง, มารดา	กษัตริย์		ร้องไห้ คร่ำครวญ	ศรัทธา จริต
พระปฏาจาราเถรี	ความสูญเสียบุคคลที่รัก	ภรรยา , มารดา , บุตร	เศรษฐี		ร้องไห้, เสียสติ	พุทธิจริต
พระกิสากุตมีเถรี	ความสูญเสียบุคคลที่รัก	มารดา	คนเข็ญใจ		ร้องไห้ , เสียสติ	พุทธิจริต
พระภัททาภักจจานาเถรี	ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก	ภรรยา , มารดา	กษัตริย์		ร้องไห้ คร่ำครวญ	พุทธิจริต
นางวิสาขา	ครอบครัวสามี	บุตร , สะใภ้	เศรษฐี		เสียใจ	ศรัทธา จริต
	ความสูญเสียบุคคลที่รัก	มารดา	เศรษฐี		ร้องไห้ คร่ำครวญ	ศรัทธา จริต
พระนางสามาวดี	ครอบครัว	ภรรยา	กษัตริย์	๑.สังสมบุญบารมีมา ๒. ได้กัลยาณมิตรที่ดี ๓.เคยพบพระพุทเจ้า ๔. ความทุกข์บีบคั้น ๕.ความแกร่อบของอินทรี	ไม่มีอาการปรากฏ	ศรัทธา จริต

๓.๕ สรุป

จากการศึกษาเรื่องธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยทราบว่า พระพุทเจ้าทรงเป็นครูผู้สอนที่ยิ่งใหญ่ จนได้รับขนานพระนามว่า ทรงเป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม ดังบาลีว่า “สตถา เทวมนุสฺसानํ” ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำสรรเสริญพระพุทธคุณว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ” ทรงเป็นสารถีฝึกคนได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า คุณสมบัติที่พร้อมด้วยปฐกัณณะ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๔๔ ประการ จึงทำให้พระองค์ทรงมีพระปรีชาอันยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน นอกจากคุณสมบัติดังที่กล่าว ในกระบวนการสอนนั้น พระองค์จะทรงวางหลักการสอน ลีลาการสอน และเทคนิคการสอนในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า พุทธวิธีการสอนไว้ โดยพุทธวิธีการสอนในแต่ละครั้งนั้นจะทรงคำนึงถึงผู้เรียนและเรื่องที่สอนเป็นสำคัญ พระองค์จะทรงพิจารณาว่าเนื้อหาและเวลาที่สอนนั้นมีความเหมาะสมหรือไม่ อย่างไร อีกทั้ง

ทรงจำแนกผู้เรียนได้หลายลักษณะ เปรียบดังบัว ๔ เหล่า ว่าสัตว์ที่สามารถตรัสรู้ตามได้ก็มี ที่ไม่สามารถรู้ได้ก็มี เปรียบบุคลลมีนิสัยที่ต่างต่างกัน ตามจรีต ๖ ประเภท และความแก่อ่อนของอินทรีย์ ความพร้อมในการเรียนรู้ การสั่งสมบุญบารมีที่ต่างต่างกัน มีผลต่อการฟังพระธรรมจนกระทั่งสามารถบรรลุธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา จึงเป็นเหตุผลที่ว่าทำไม พระองค์จึงทรงใช้พุทธวิธีการสอนที่ต่างต่างกัน โดยปกติแล้วพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอน ด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้เข้าเฝ้าเพื่อโน้มน้าวใจที่จะรับฟังธรรม บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขาประสບอยู่ เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอดและแทรกธรรมเอาไว้ จึงเห็นได้ว่า วิธีการสอน การสนทนา การชี้แนะ การสร้างแรงจูงใจ และการสร้างกำลังใจ ของพระพุทธเจ้าจึงมีหลายวิธีด้วยกัน ในบางกรณี พระองค์ทรงใช้อุปุพพิกถา มาเป็นเครื่องมือเริ่มต้นเพื่อพอกออัธยาศัยของผู้เรียนให้หมดจดก่อน การแสดงอุปุพพิกถานี้ เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงใช้เพื่อสร้างแรงจูงใจให้ศิษย์ที่ยังไม่เคยเรียนรู้ธรรมมาก่อน เตรียมพร้อมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ ๔ ต่อไป

ในส่วนของพระธรรม หรือ คำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นมีข้อมูลปรากฏโดยมาก ในที่นี้ได้ทำการศึกษาจำเพาะ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรี โดยข้อมูลที่ได้ประกอบด้วยข้อมูล ๒ ลักษณะ คือ ธรรมที่ทรงตรัสถึงสตรีในลักษณะโดยทั่วไป คุณสมบัติที่ดีของสตรี ความปรารถนาที่ดีของสตรี อาทิ ฐานะ ๕ ประการที่สตรีพึงปรารถนา , คุณสมบัติของสตรีที่บุรุษหมายปอง และธรรมว่าด้วยสิ่งที่สตรีไม่ควรทำ เป็นต้น รวมไปถึง ธรรมที่เป็นหลักธรรม ซึ่งสตรีสามารถนำไปเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อพัฒนาการดำเนินชีวิต ทั้งในบทบาทหน้าที่ของสตรีเอง บทบาทบุตรี บทบาทภรรยา บทบาทมารดา หรือแม้แต่บทบาทอุบาสิกาที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา อาทิ หลักธรรมทศ ๖ , เบญจศีล . สังคหวัตถุ ๔ , พรหมวิหาร ๔ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เพื่อให้ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสตรีมีความชัดเจนมากขึ้น ผู้วิจัยได้นำเรื่องราวของสตรีจำนวน ๖ ท่าน ได้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระปฏาจาราเถรี พระภัททากัจจนาเถรี พระกัสีโคตมี นางวิสาขา และพระนางสามาวดี มาเป็นกรณีศึกษาตัวอย่างเพื่อศึกษาถึงเรื่องราวชีวิตทั้งในส่วนอดีตชาติ ปัจจุบันชาติ ปัญหาชีวิตที่เผชิญ จนเป็นเหตุที่ทำให้สตรีทั้ง ๖ ท่านได้มีโอกาสพบกับพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนธรรมอันประเสริฐจนทำให้สตรีทั้ง ๖ บรรลุธรรมตามลำดับเหตุปัจจัยที่เหมาะสม

เรื่องราวของสตรีทั้ง ๖ ท่าน ที่ผู้วิจัยหยิบยกมาเป็นกรณีศึกษานั้นถือเป็นเรื่องราวของสตรีที่โดดเด่น เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีท่านอื่น ๆ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยมาก ทั้งในบทบาทพระมาตุจฉา ดังพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนธรรมมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่ครั้งโปรดธรรมแก่พระประยูรญาติยังผลให้นางบรรลุโสปัตติผล จนกระทั่งพระนางได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา โดยการยอมรับกฎอันเข้มงวดที่พระพุทธองค์บัญญัติไว้ เรียกว่า คุรุธรรม ๘ ประการ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จนสำเร็จอรหัตผลได้ในเวลาไม่นาน แม้แต่บทบาทพระมเหสี ดังพระภัททากัจจนาเถรี พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสสอนธรรมเพื่อคลายความเศร้าโศกที่พระนางมีมานาน โดยยกจันทกนิรีชาดกมาตรัสและสรรเสริญคุณงามความดีที่พระนางเคยปฏิบัติมาในอดีตชาติ เป็นนางแก้วคู่บารมี ในบทบาทอุปัฏฐายิกา ผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา คงไม่มีใครประเสริฐได้อย่างนางวิสาขา พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนธรรมมาตั้งแต่ครั้งยังเป็นเด็ก ๗ ขวบ จนบรรลุโสดาปัตติผล นางวิสาขาได้นำหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนนั้นมาเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ติมาตลอดชีวิต จนได้รับคำยกย่อง ชื่นชมมากมาย

แม้แต่สตรีที่ประสบกับความทุกข์มาก ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รัก อย่างพระปฎาจารย์เถรีและพระกิสาคีเถรี พระองค์ทรงใช้พุทธวิธีตรัสสอนธรรมเพื่อให้พระนางทั้งสอง คลายจากความทุกข์ลงได้ ส่วนพระนางสามาวดี แม้ว่าพระพุทธองค์จะไม่ได้สอนธรรมแก่พระนางโดยตรง แต่พระองค์ได้แสดงธรรมผ่านนางชุชุตราเพราะเชื่อว่าพระนางสามาวดี มีวิสัยที่จะเรียนรู้ธรรมและสำเร็จธรรมได้ แม้ไม่ได้ฟังจากพระองค์เองก็ตาม จึงเห็นได้ว่า เรื่องราวชีวิตของสตรีทั้ง ๖ ท่าน ที่ได้ศึกษามานั้น เป็นข้อมูลที่น่าสนใจเป็นแบบอย่าง สำหรับให้ผู้วิจัยนำไปวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าต่อสตรีทั้ง ๖ ท่าน ธรรมอะไรบ้างที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน และคุณธรรมอะไรที่สามารถนำไปเสนอเป็นแบบอย่าง เพื่อเสนอเป็นแนวทางปฏิบัติต่อสตรีในสังคมปัจจุบันได้ในเชิงประจักษ์